

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak“

GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳԱԶՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Թ Ի Ի Ր Գ Ի Ո Յ Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

ԹԻԻՐԳԻԱՆ — ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ժամը հնչեց, վերջապէս, ստրկացւած ժողովուրդների համար—արդար ու անխուսափելի հատուցման ժամը: Սուղթանական բռնակալութիւնը, որ արիւնալի կոշմարի պէս նստած էր համաշխարհային խղճմտանքի վրայ,— այսօր ընկած է հոգեվարքի մէջ, իր դարաւոր ոճիրների ծանրութեան տակ: Այն գործիքը, որի վրայ յենւած նա կատարում էր մինչև օրս իր դժոխային շահատակութիւնները, որով նա հնձում էր մինչև օրս իր հպատակ ազգութիւնների ազատատենչ սերունդները, աւերում էր շէն ու կենդան հայրենիքներ և ողբի, յուսահատութեան բառաչիւնով սասանեցնում տիեզերքը, — այդ հզօր ու եղբրական գործիքը այսօր բախտի մի սքանչելի կապ-րիզով դառնում է իր գոռոզ հրամանատարների դէմ, չորում է նրանց կրծքի վրայ, որպէս մի անողոք նեմե-զիդա, և հաշիւ է պահանջում անցեալ ու նոր ոճիր-ների համար: Բայնակը այսօր տէր է դրութեան և Սահմանադրութիւնը հռչակւած է արդէն:

Պատմութիւնը շատ քիչ է տեսել այսպիսի կազմու-րիչ անակնկալներ. ամբողջ լուսաւոր ու ազատասէր մարդկութիւնը ողջունում է „Երիտասարդ-Թիւրքիայի“ գեղեցիկ ժեստը. ամբողջ աշխարհը զգում է, որ Բոս-ֆորի ափերում կատարուող դրաման տիեզերական կշիռ ունեցող մի անցք է, որ կոչւած է հզօրապէս անդրա-դառնալու միջազգային խաղաղութեան վրայ, այլ և քաղաքակիրթ պետութիւնների տնտեսական առաջխա-ղացութեան վրայ: Մի երկիր, որ մինչև օրս, իբրև չա-րադէտ մի կուսակալի, շարունակաբար ընդհարումների թատր է եղել շահագրգռւած պետութիւնների հա-մար—այսօր նա, սթափւած դարերի մրափից, ուզում է թուժք դնել բոլոր արտաքին միջամտութիւնների առաջ, ուզում է սանձ դնել արեւմտեան կապիտալիզմի փորձակներին, ուզում է կռել իր ճակատագիրը, լու-ծում տալ բոլոր ներքին վէճերին ու կնճիռներին, լու-

ծում տալ հանուր ազատութեան ու հա-ւասարութեան մէջ:

Այդպէս են ազդարարում տաճկական շարժման ղե-կավարները: Այդպէս է ներկայանում նրանց յուսաւառ աչքերին՝ մօտիկ ապագայի հեռապատկերը: Երկար անձկալի սպասումից ու քարոզչական աշխատանքից յետոյ, նրանք ի վերջոյ հրապարակ եկան զրահաւորւած լեգէօններով, սրի ու հրի սպառնալիքով: Պատճառ-ն երբ շահ... Մի խենթ ու անհոգի բռնակալութիւն ճարակում էր ամբողջ կայսրութիւնը, տանում էր նրան դէպի անխուսափելի կործանում: Նա պատառ-պատառ մատուցանում էր երկրի տարաբախտ ճակատագրի ղե-կավարութիւնը օտար գիշատիչ ու աշխարհակալող ոսոխ-ներին, նա կառավարչական սիստէմ էր դարձրել հալածանքը և մի խելագար յամառութեամբ ոչնչացնում էր երկրի կենսունակ ու կենսատու ուժերը, չորացնում էր պետական հարստութեան բոլոր աղբիւր-ները... Թիւրք հասարակութեան գիտակից մասը չէր կարող անվերջ կրաւորական հանդիսատես լինել այդ անպոկական ողբերգութեանը, Թիւրքական բանակը չէր կարող անվերջ ստանձնել դերը սուղթանական անմուռնչ կամակատարի, նա մի օր զգաց իր ընդարձակ ծալքերի մէջ, իր հզօրակուռ զանգաւաններով, որ իրաւունք ունի հայ յեղափոխականը տասնեակ տարիների իր մոլեգնոտ մաքառումների մէջ, իրաւունք ունի մակեդոնացին, Եմէնի արաբը, ալբանացին, իրաւունք ունին բոլոր ըմ-բոստները, բոլոր այն հոյակապ ու հոգեվարք ժողո-վուրդները, որոնք իրենց արիւնագանգ գերեզմաններից անգամ շարունակում են թափահարել ապստամբութեան դրօշակը կարմիր Համիդի կառավարութեան դէմ...

Այո՛, Եւ մենք ուրախ ենք կռւի գաղափարի այդ նոր ու հզօր նւաճումով, մենք ուրախ ենք արձա-նագրել մեր հարեանների, համերկրացիների այդ յաղ-թական զարթոնումը, որ էրզրումի, Կաստէմունիի ու Բիթլիսի մասսային շարժումներից յետոյ գալիս է

մի նոր ապացոյց տալու յեղափոխական հասունութեան, գալիս է աւետելու, որ — ինչ և լինի այսուհետեւ — ճաճկաստանը իր բովանդակ խայտաբղէտ ազգաբնակչութեամբ մտնում է այժմից մի նոր շրջանի մէջ, բացւում է նրա համար մի նոր դարագլուխ:

Հայ ժողովուրդը, որ անօրինակ զոհեր է տւել ազատութեան կռուքին, անկեղծ բերկրութեամբ ողջունում է իր հարեանին, որի հետ պատմութիւնը դարերից ի վեր շաղկապել է նրան և որը երկարատեւ խորհափումներից ու մոլորումներից յետոյ՝ նոյնպէս գրկում է ազատութեան աւետարանը և ծանուցանում է, յանձին իր գիտակից ներկայացուցիչների, մի նոր, արդար համայնակենցաղ այն երկրաւոր տարտարոսում, ուր մինչև օրս անարգ բռնաւորների ձեռքով գերեզմաններ են միայն փորւել ազատութեան ու ազգերի համերաշխութեան համար:

Յեղափոխութիւնը տէր է դրութեան: Կը կարողանայ՝ նա մինչև վերջ տանել իր մեծ ու պատասխանատու գործը: Կը կարողանայ՝ փաստի վերածել այն, ինչ որ դրւած ու խոստացւած է թղթի վրայ: Այդ է, որ դեռ տեսնելու բան է: Իհակցիւն թուում է տապալւած, զինթափ, բայց նա վերջնականապէս անձնատուր չի եղել: Կարմիր Գազանը շանթահարի պէս կծկւել է իր որջում և առժամապէս կատարում է յեղափոխութեան դրած պահանջները, բայց նա դեռ չի կորցրել իր բոլոր յոյսերը: Զրկւած արդէն իր բազմաթիւ ու ինտիմ խորհրդակիցներից, նա դեռ որոճում է իր գիրքը փրկելու այլ և այլ ծրագրեր, նա կը գիմէ բոլոր օրհասական միջոցներին, նրա դիւային հանձարը կը յղանայ ամեն տեսակ հնարքներ ու գիվերսիօններ, նա կը ճգնէ կաշառքներով, այլ և այլ մոնեօվրներով սիրաշահել զօրքի մի մասը, նա կը ցանէ պատակտումներ ապստամբական բանակի մէջ, կը գրգռէ ազգայնական ատելութիւններ, ընդհարում ու կոտորած, կը հրաւիրէ ի հարկին՝ նոյնիսկ եւրօպական միջամտութիւն... Երկու հարեան բռնապետութիւնների օրինակը հրահանգիչ է այդ տեսակէտից և քանի դեռ Արդիւլ Համիդը կը մնայ Երլզըզում, իբրեւ օրինական սուլթան ու խալիֆ, — Ցարի ու Շահի «գափնիները» երբեք հանգիստ չը պիտի տան նրան...

Ցաճկաստանը ամեն տեսակ հնարաւորութիւնների մի աշխարհ է, և յեղափոխական ու ազատամիտ բոլոր տարրերին անհրաժեշտ է — ներկայ հանդիսաւոր ու տաքնապալի վայրկեանում — լինել ծայրայեղօրէն զգաստ ու աշալուրջ: Ոչ չափազանց թերահաւատ, ոչ էլ չափազանց լաւատես: Սահմանադրական ամբողջ բանակը — ձուլւած այլ և այլ ժողովուրդներից ու կուսակցութիւններից — պէտք է կազմէ մի ներդաշնակ օպպօզիցիա և միահամուռ ճիգերով դիմագրաւէ ընկեցիայի գալոց հնարաւոր գաւերին: Երիտասարդ Թիւրքիան, որ ներկա-

յումս ստանձնել է շարժման ղեկավարութիւնը, միանգամայն գիտակից է իր ծանր ու փափուկ պատասխանատուութեան: Նա յայտարարում է, որ սահմանադրական նաճուկներից պիտի օգտւին երկրի բոլոր տարրերը, անխորտէն, հաւասարապէս, — մի հանգամանք, որ կատարելապէս համապատասխան է այն ընդհանուր որոշումներին, որ թիւրք ու այլ ազգութիւնների յեղափոխական ներկայացուցիչները ընդունել էին Պարիզի կօնգրէսում:

Հայ ժողովուրդը, ի շարս ուրիշ ժողովուրդների, անձկութեամբ ու սրտատրոփ սպասում է, որ ազատութեան արևի շողերը ներս թափանցեն նաև իր մօայլ հօրիզօններից: Նա սպասում է, որ իբրեւ նշան հնոր դարագլխի, իբրեւ գրաւական գալոց ազատութեան, իրականացին Յեղափոխութեան ազգարարած և մասսային միտինգների մէջ հռչակւած խոստումները՝ առժամայն անյետաձգելի, նա ազագոյն պահանջների մասին, նա սպասում է, որ միանգամ ընդմիշտ ջնջին բոլոր «բացառիկ օրէնքները», որ ամենիստիան, ընդհանուր ներումը, դատարկէ նաև հայ ժողովրդի նահատակութեան զնգանները, արքորատեղերն ու գաղթավայրերը, որ թոյլ տուի հայրենիքից տարագրւած մասսաներին՝ վերադառնալ իրենց հողերը անարգել ու անկաշկանդ, վերագրաւել իրենց ստացւածքը և կեանքի ու գոյքի ապահովութեան մէջ, նոր ու բեղմնաւոր աշխատանքով վերակենդանացնել հայրենի աւերակները...

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, ի շարս ուրիշ կուսակցութիւնների, նոյնպէս գիտակ իր յատուկ պատասխանատուութեան և ներշնչւած ազգերի համերաշխութեան մեծ սկզբունքով, կը շարունակէ իր աշխատանքը, թե թեի տւած «Երիտասարդ Թիւրքիայի» ռազմիկների հետ, մինչև որ կըստացին ռամկավարական սահմանադրութեան հաստատուն երաշխիքները, որոնք պիտի խլեն այդ բոլոր կուսակցութիւններից նրանց դաւադրական, տերրօրիստական կերպարանքը և պիտի ուղղեն նրանց դէպի խաղաղ ու լեգալ կազմակերպական պրօպագանդ, իւրաքանչիւրը ըստ իր բաղաքական ու սօցիալական դաւանանքի, նման այն բոլոր կուսակցութիւններին, որ մենք տեսնում ենք Արևմուտքում:

Տասնութ երկա՛ր տարիներ, մեն-մենակ Հայաստանի, Փոքր Ասիայի անհամբոյր տարածութիւնների վրայ, յեղափոխական մի անծայրածիր ու խեղդիչ անապատում, հալածւած քրդական հրոսակներից ու համիդիէներից, հալածւած թիւրք զօրքից, ոստիկանութիւնից, խուժանից, հալածւած երբեմն նոյնիսկ «երիտասարդներից», անգիտակից բարոյիչներից, կարօտ մի ազատ կայանի, ծարաւ մի ջերմ ընդունելութեան, մի տաք կոչի ու խրախոյսի մեր մահմդական հարեանների կողմից, — այսօր մենք անկեղծ հրճանքով ենք

դիտում այն ցնծալի գրկախառնումները, յեղափոխական այն խանդավառ հանդեսները, որ կատարում են ազգերի միջև, կիսալուսնի մայրաքաղաքում, Մեծ Մարդասպանի ապշահար աչքերի առջև... Ա՛հ, և մենք կ'ուզեինք այս հանդիսաւոր օրերում վերյիշել մեր անթիւ ու անբախտ հերոսներին, նահատակներին, որոնք ընկել են արիւննաների մարտադաշտերում, օրհասական մաքառումների մէջ, ազատութեան, համերաշխութեան մրմունջը շրթունքներին... կ'ուզեինք ձայն տալ նրանց պաշտելի գերեզմաններն ի վայր. «Ընկերներ, հանգստացեք, մխիթարեցեք, ձեր տենչանքն իրագործած է, կուրի դաշտում մենակ չեմք այլ ևս, յեղափոխական համերաշխ բանակն այժմ արդէն իրականութիւն է և եթէ այսօր չէ, վաղը նա իսպառ կը խորտակէ բռնութեան դարաւոր շղթաները և կը դառնայ միակ, բացարձակ իրաւարարը մեր բազմատանջ հայրենիքում»...

Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Ւ Մ Վ Ա Ն Շ Ա Ր Ժ Ո Ւ Մ Ը

Մակեդոնական հարցը, որուն եւրոպական զաւեշտը չկրցաւ ունէ լուծում մը տալ, նոր ձեւառութիւն կը ստանայր Գահավիթօրէն ռուսի պէս պայթող թիւրք յեղափոխական շարժումը, Մանաստըրի մէջ, Օխրիդայի լճին վայրի լեռներուն վրայ—որ կը յիշեցնէ Զւիցերիոյ ազատութեան Նիւրնբերգի հովիտները—վճռական կռիւ յայտարարելով աշխարհաւեր բռնակալութեան դէմ, թիւրքիոյ ընդհանուր բարենորոգումներու հարցը դրաւ և պահանջեց Սահմանադրութիւն: Մակեդոնական հարցը պահ մը խաւարած կը թափ:

Ահագին դժուրով և յորձանքով սկսած այդ անակնկալ շարժումը, շանթահարիչ տպաւորութիւն ըրաւ ելդըզի վրայ և զարմացուց աշխարհ որ թերահաւատ էր ցարդ թիւրք ժողովրդեան վրայ Դիւանագիտութիւնը, ինքը յանկարծակիի եկած, մէկ կողմ ծալելեց Մակեդոնիոյ բարենորոգումներու հարցը, հանդիսատես ըլլալու համար յեղափոխական այն գեղեցիկ ժէսդին, որով հին Արևելքի հորիզոնները կը փառաւորէին:

Մանաստըրի երրորդ զօրաբանակն էր որ առաջինը ազատութեան դրօշակը կը բարձրացնէր և որուն պարագլուխն էր Նիազի պէյ: Այդ խրոխտ շարժումը, որ կարելի է ըսել էն գեղեցիկ սխրագործութիւններէն մէկն է որ ուրագծւած ըլլայ դժբախտ Թիւրքիոյ աշխարհին վրայ, ելքատրական շուտութիւնով տարածեցաւ ամբողջ Մակեդոնիոյ զօրքերուն և ժողովրդին մէջ ցոյց տալով թէ ժողովուրդը գերագոյն զգանքին հասած էր տիրող ռէժիմին դէմ և կը սպասէր սուր առիթի մը, որպէսզի դուրս ժայթքէր իր դառն ատելութիւնը և վրէժը իր կաշին կրծող անգղներէն: Այդ առիթը եկած էր, դանակը ոսկորին դպած էր:

Բանակը ցարդ Ապդիւլ Համիդի միակ ուժն էր, և զայն կը գործածէր իբր կոյր գործիք, Թիւրքիոյ ժողո-

վորդները կոտորելու, և միանգամայն ամէն ազատական և մարդկայնական շարժում արիւնի մէջ խեղդելու համար: Վարժեա կուզէր հասկցնել ժողովրդին թէ ինք ծնած էր պատուհաս ըլլալու համար: Երկիրը կրակէ շապիկ հագած էր, նոր սերունդը սարսափի կաթովը կը սնանէր. փատիշահն էր միայն որ կը հրճէր իր փէշերը լզող արիւնարբու թշառականներուն հետ, իր հոգիին խորէն՝ երկիրը ահի մէջ պահած ըլլալու իր սխրագործութեանը վրայ, սատիզմի բոլոր գարշելիութիւնով: Եւ ի՛նչ խրախճանքով ու անգթութիւնով կը դիտէր և կարբենար ամբողջ ժողովուրդի մը թշառ մերկութիւնով, ցաւի գալարումներով ու ստրկացումի սողուն ծամածուութիւններով: Մարդգազանն էր որ փառքի գագաթնակէտին կը հասնէր յանձին Համիդի:

Ապդիւլ Համիդ, գայթակալից լրբութիւնով մը, կը ձգտէր նաև երկրին բարոյական անկումին՝ անոր տնտեսական քայքայումին արդէն դաժան արհեստաւորը ըլլալէ յետոյ. այդ չար ոգին քանաց, վայրենի հաճոյքով մը, խողխողել իր շուրջը ամեն վեհ զգացում, թուիչ և գիտակցութիւն: Աւազակապետի մը պէս ելդըզի բլուրի վրայէն, նախանձօրէն և մաշլօրէն կը հսկէր սարսափահար բաղաբին վրայ, որ կը սողար իր ոտքերուն տակ և կը հռնդար և բարոյապէս կը հոգեվարէր:

Երկու բան կուզէր միայն տեսնել իր ժողովրդին մէջ՝ «տգիտութիւն» և «մղեռանդութիւն», որը կը կարծէր անսասան և անյաղթ: Իրենուն և մէկ տարի Մեծ Գահիճը, այդ երկու ուժերուն վրայ կը թնայնեցաւ, իբր նեցուկը իր կայսրութեան, որոնք սակայն մարդկային առաջագիմութեան արևին առջև ձիւնի պէս պիտի հալէին: Կատարած հերոսական իրողութիւններուն, և ազատական աղաղակներուն առջև, կզգայ որ իր ոտքին տակ հողը կը պարպւի, կզգայ ժամանակի անողոր հարւածները իր ագէտ գոռոզութեան և կզգայ մանաւանդ այն պատմական խայտառակութիւնը և ամօթը որուն իր բռնապետական և արիւնառչտ հոգին չէր ակնկալել: Երեսը կը ծածկէ այդ չարագործը, ամբողջ ժողովուրդի մը խանդավառ ալեկոծումին մէջ տեսնելով գիտակցութեան և ազատասէր զգացումի ժայթքումը դէպի երջանկութեան արշալոյսը. կը հոտտէ բոլոր այն զգանքը և արիւնի գարշահոտութիւնը որ կուտակած էր իր երեսնամեայ անպարկեշտ ու դժոխային թագաւորութիւնը:

Ժողովուրդը թշառացած, երկիրը այրիացած աշխատութենէ և ուրախութենէ. չարագործներու թագաւորութիւնն էր, որոնք իրենց բորենի թաթերը կը պտտցնէին անմեղներու արիւններուն մէջ:

Փադիշահը, որ բամած էր արդէն բռնութեան ու չարութեան ծուծը, հաւատացած էր որ թիւրք ժողովուրդը անմատչելի էր նոր գաղափարներու, թէ ինքը հագցուցած էր անոր անխոցելի զրահը, և որպէսզի աւելի ապահով ըլլայ, երբեմն-երբեմն քաղհանք կընէր քիչ շատ ազատական մտքերը երկիրը պատեց ոստիկաններու և լրտեսներու լէգէոններով, որուն նմանը երբեք չէ տեսած պատմութիւնը: Եւ ինչ տուններ քանդուեցան, օճախներ մարեցան և թանկագին կեանքեր անհետացան և ինչ չլուծ լրբութիւններ գործուեցան: Եւ եթէ այսպէս շարունակէր տակաւին, ամբողջ եր-

կիրը լրտեսներու բանակի և գերեզմանի մը պիտի կերպարանափոխւէր... Ի մեծ փառս փառիշահին:

Սակայն մտքի և սրտի այդ դահիճը չէր հասկնար մարդկային հոգիէն—իր հոգին զուրկ էր արդէն ամէն թրթուռէ:—Շուրջը համախմբեց կայսրութեան էն անպատիւ և բախտախնդիր անձերը, աւագակները և ուզեց կառավարել նախապատմական այդպիսի եղանակներով:

Սուլթանը գահը բարձրանալուն առաջին մեծ ոճիրը գործեց, իր երկրին հայրենասէրներուն ձեռք բերած Սահմանադրութիւնը անխղճօրէն քնքելով և յանձնելով ժողովուրդը սանձարձակ կամայականութեան և անիշխանութեան: Սակայն այդ նորագոյն անցեալը, և վաղանցիկ ազատութեան մը յիշատակը, շարունակեց իր ճամբան կաղնիկաղ և գտաւ պաշտպաններ: Երիտասարդ թիւրքիւն ընդգրկեց թիւրքիոյ վերածնութեան յոյսը: Լորկար խարխափումներէ և սայթալումներէ յետոյ,— ուր բարոյական թուլութիւններ յաճախ ակներև եղան,— յաջողեցաւ սակայն զարթոնցնել թիւրք ժողովրդի գիտակցութիւնը և ցնցել բռնութեան տակ սմբող ուղեղները: Ի զուր Սպիւր Լամիդ փորձեց բնաշինչ ընել վերածնութեան գրոշակիւնները և անոնց գաղափուրները. ամէն տեսակ անպատիւ և ոճրային միջոցներ ներելի էին իրեն՝ նպատակին հասնելու համար.— կաշառք, քրիստոնեաներու և իսլամներու միջև արեւստական թշնամութիւններ, թունաւորում և այլն: «Բաժնէ, որ տիրես» սկզբունքը եղաւ ոճրագործ վեհապետին: Սակայն կաղ ճշմարտութիւնը կը շարունակէր իր ճամբան անվկանդ կերպով և էն հետո մտքերուն մէջ լոյսի դողդոջ կաթիլներ կը ցանցնէր:

Որքան ատեն խլրտումը ժողովուրդի մէջ էր, փառիշահը գիտէր սարսափահար ընել ամբոխը: Քասթեմուշի, Էրվրումի ժողովրդական շարժումները, Ալի Սուլայիի հոյակապ խօսքերը, արիւնի մէջ մարեց, որովհետև խալիֆան ափին մէջ ունէր բանակը և երկրին հարստութիւնը:

Երիտասարդ թիւրքերը, յամր և տաժանելի պրօպանդը սկսան բանակին մէջ, որ անառիկ կը կարծւէր: Օգտւելով բանակին թշուառ կացութենէն և անոնց յաճախակի դժգոհութեան ցոյցերէն, օգտւելով մանաւանդ, մէքթիկ սպաներու սրամազրութիւններէն, կրկնապատկեցին իրենց ուժը և յաջողեցան, վերջապէս, գրաւել այդ բերդը: Թիւրք ժողովուրդը և բանակը ցարդ մունջ կը գիտէին տիրող ռեժիմին ահարկութիւնը, պաշտական սրիկաներու արարքները, կրկնող արիւնահեղութիւնները և երկրին կործանումի նախագուշակ նշանները: Լրտեսներու վոհմանները, հարիւր հազարաւոր անմեղներու ու կտրիճներու մահերը կարող չեղան կասեցնել այդ համր բայց սպառնացող հոսանքը, որ պայթեցաւ այնքան ահեղ և կարուկ կերպով, և մէկ հարւածով և առանց արիւնհեղութեան հասաւ իր նպատակին: Երեսնամեայ շնչահեղձ սուգէ մը յետոյ՝ թիւրքիւն նոր աշխարհ կը մտնէ և լայն ու ազատ շունչ մը կը քաշէ: Կատարած խանդավառութեան ցոյցերը՝ համեմատական են երկար տարիներու վայրագ ճնշումին, որուն տակ արիւնաքամ կըլլար դժբախտ ժողովուրդը, որ սիրտ ունէր առանց զգալու, միտք ունէր առանց խորհելու և լեզու առանց խօսելու...:

Մեծ Մարդասպանը՝ յանկարծակիի եկած, ինքզինք կորսնցուց. մահաւան քրտինքը անցաւ անոր ուսերուն վրայէն: Զգաց փոթորիկին թափը և մեծութիւնը և անգոր կատաղութեան և սարսափի տակ ընկճւած, խոնարհեցաւ յեղափոխութեան առջև և իր գոյութեան փրկութիւնը փնտռեց՝ ապաւինելով Սահմանադրութեանը, որը շնորհեց ակամայ և ժողովրդին առնական կամքին տեղի տալով: Ժողովրդին վեհապետութիւնը անգամ մը ևս յաղթող կը հանդիսանայ աշխարհի էն անարգ և արիւնոտ բռնակալութեան վրայ: Թիւրք ժողովուրդը իր սուրին ծայրով կզգեստէր հրէշը, և կը բարձրացնէր ազատութեան դրօշակը և այնքան յաղթականօրէն և հեիճէ կը նետուէր Առաջադիմութեան, Հաւասարութեան և Արդարութեան կրկեսին մէջ— ինչպէս կը հաստատեն Պօլիս և այլուր եղած խանդավառ ցոյցերը, ճառերը և անսահման ցնծութիւնները— և միանգամայն նոր շողարեւ մը կը ցոլար թիւրք ժողովրդի մտաւորականութեան վրայ, որուն ժէստը, պատմութեան գեղեցիկներէն պէտք է համարել:

Թիւրքիոյ ազատական շարժման մէջ մեծագոյն բաժինը ունեցան հայերը:

Փարիզի համաժողովը խորին և վճռական արձագանքը ունեցաւ թիւրք մտաւորականութեան և ժողովրդին վրայ, որ սկսած էր անդրադառնալ և գիտակցել: Արդէն մեր ընկերները գաւառներու մէջ լծւած էին երկու տարբերու մէջ սերտ յարաբերութիւն ստեղծելու ճիգին: Թիւրք ժողովուրդը կը զգար, որ ինքը ևս երկարատե ու անագորոյն թագաւորութեան մը մղձաւանջով կը տանջէր և կը տառապէր:

Դաշնակցութեան այդ խելացի և հեռատես քայլը որ արդէն իր մէջ կը պարունակէր վրէժի ուռմբը դէպի բռնակալութիւնը, անգոր կատաղութեան վայնասուններ ու գեղին յիշոցներ բարձրացուց մեր հակառակորդներու բանակին մէջ, որոնք տարիներէ ի վեր անվերջ մարդեղութիւններ կը կրեն և մեծ կատակերգութիւնը կը խաղան հայ ժողովուրդի գլխին և ուր դժգոյն ու անփառունակ անձեր իրենց գիւնադէտի նոյնքան դժգոյն տքնաջանութիւններով հոյակապանալու ու աժան դափնիներ քաղելու աններելի ողորմելիութիւնը ունեցան:

Անուղղայ էին անոնք դէպի թիւրք ժողովուրդը իրենց կոյր համոզմունքի մէջ և կը կարծէին առիթը գտած ըլլալ արատելու և զգեստելու Դաշնակցութիւնը բոլոր իրենց պահենի զգայնիկ իմաստակութիւնները, հայհոյանքները և տարօրինակ բան... գեր-մարդիկը հրապարակ թափելով Դաշնակցութիւնը կը մատնէր հայրենիքը, համերաշխելով... Թիւրքերուն հետ. ահա այլանդակ ու շահատենչ բացազանչները: Միայն կեղծ ու ստային հակառակորդութիւնն էր և այն ալ անծանօթ վայրերէ բսած մարդոց կողմէ, որոնք մեր ցաւերուն վրայ հեռուներէ բերած իրենց կոկորդիլոսի արցունքը կը թափէին: Իրողութիւնները անոնց վրայ, անոնց բարոյական ու քաղաքական հասկացողութեան վրայ միանգամ ընդմիշտ լուռութեան թի մը հողը նետեցին: Տարիներով ոչինչ ըրին անոնք, ոչինչ, այլ խելահորոյս և ուշմեացած... քրիստոսացումներու մէջ սրարբեցած, մոռցան գործին էութիւնը և նոյն իսկ չ'ուզեցին ըմբռնել թէ մեր շուրջը կեանքը կը քալէր...

Դէպի ազատութիւն ամէն սլացք հիացումի մտածումը և զգացումը միայն կրնայ ներշնչել գիտնալ յարգել այդպիսի երևոյթ մը, արդէն ցոյց տալ է մարդկային հոգուն մեծութիւնը, ազնուութիւնը և թաքուն ու բարձր ձգտումը: Այդպիսի առիթներուն է որ իդէալը՝ հեռաւոր և շողշողուն աստղի մը պէս, մարդկային ճակատագրին հանդէպ և մեր կեանքի տափակութեան վրայ կը պայծառանայ իր բոլոր շքեղութիւնով և վսեմութիւնով և յաղթութիւններու ճամբան ցոյց կուտայ:

Թիւրք ժողովուրդը իդէալի մը լծած է այլևս. այդ իդէալը պէտք է ըլլայ ազատութեան և եղբայրութեան իդէալը: Սրտագին պէտք է շնորհաւորել ժողովուրդ մը, որ արիւննուշգ Գողթին դիմաց, — որ իր ոճիրներու դէզին վրայ կ'ան գ ու ն գ ա հ ի վրայ էն չա ր և եղեռնի աշքերովը կը դիտէ իր պարտութիւնը և ժողովրդին ցնծութիւնը — Ազատութեան տաճարը կը կանգնէ, և իր ժամանակակից պատմութիւնը կը դարձնէ, անսպասելի կորովով մը:

Կեցցէ:

ՏԵՐՐՈՐ ԵՒ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԻՒՆ

Երկար սպասումներէ յետոյ Երիտասարդ Թիւրքերը, երբ ինքզինքնին բաւական զօրեղ զգացին, ընդունեցին տերրօրը, իբր յարմարագոյն գործելակերպը՝ սառանքներու համար լրտեսական եռանդը և ահաբեկելու համար՝ ներկայ ըստիմին պաշտպանները և սուլթանի շրջապատողները, որոնք որքան անխիղճ կեղծքներ էին, նոյնքան վատասիրտ մարդիկ էին, իրենց կաշիին վրայ գուրգուրացող:

Տերրօրը՝ որ կատարեցաւ յունիսի վերջերը Սելանիկի մէջ, լրտես ոստիկանապետ Նազըմ՝ պէյի վրայ, շարժման ազդարարութիւնը եղաւ և ժողովրդին թըմութիւնը ցնցեց: Կառավարութիւնը փորձեց, և անյաջողօրէն, քննութիւն կատարել և յեղափոխութիւնը խեղդել: Յայտնի եղաւ որ զինուորականութիւնը վարակած էր նոր գաղափարներով, անկարելի էր աւելի արծարծել կրակը:

Յուլիս 4-ին Սելանիկի բանակը ըմբոստացաւ:

Մանասդըրը, որ 3-րդ զօրաբանակի կետրօնն է, հնոցը եղաւ ներկայ մեծ շարժման և ուր պատերու վրայ փակցած թուղթեր Սահմանադրութիւն կը պահանջէին:

Յուլիս 5-ին Բէզնայի մէջ 200 զինուոր և 20 սպայ, հազարապետ Նիազի պէյի հրամանատարութիւնով, ապստամբեցան և ահագին ռազմամթերքով և թնդանօթով լեռները բարձրացան, կռիւ յայտարարելով ներկայ ըստիմին դէմ: Նիազի պէյ՝ Օխրիտա անցաւ և ոտք հանեց իսլամ գիւղերը:

Միևնոյն օրը Քօլօվէցի պահակազօրքէն երկու սպայ 150 զինուորով միացան Նիազիին:

Բէզնայէն մեկնելէ առաջ՝ Նիազի սա կոչը յայտարարեց.

«Աստուծոյ և Ճշմարտութեան անունով, ապստամբութեան դրօշ կը բարձրացնեմ կառավարական արդի ըստիմին դէմ. կը պահանջեմ Սահմանադրական ըստիմ՝ տալու համար իմ երկրին ապահովութիւն, ան-

դորութիւն որոնք միայն կարող են անոր պարգևել մեծութիւն և հարստութիւն:

«Երբեմն կընեմ ոչ մէկ զանազանութիւն չընել ոչ ցեղի, ոչ կրօնի: Իմ դրօշակիս վրայ գրւած են «Ազատութիւն և Ճշմարտութիւն» բառերը: Յուսով եմ որ բոլոր օսմանցիները մեծ ու արժանի համակրութիւնով պիտի ընդունին իմ կոչս և պիտի պաշտպանեն ցմահ»:

Լուրը Պօլիս հասածին, իսկոյն հրաման գնաց Միթրօփիցայի զօրաբաժնի հրամանատար Շէմսի փաշային, անգրագէտ մէկը, Մանասդըր մեկնիլ և կարգը վերահաստատել: Շէմսի փաշան 50 ալպանացի ունէր հետը, իբր անձնապահ գունդ, Պօլս կը տանիս մեզ, հարցուցին առնավուտները, — Մանասդըր, կեալուրնեղու դէմ կուելու, որոնք երկիրը կ'ուզեն գրաւել, — Ուրեմն կը հետևինք քեզի:

Շէմսի փաշան Մանասդըր հասնելուն երբ հեռագրատուէն դուրս կելլէր, Պօլսէն նոր հրահանգ ստացած, նամակ մը յանձնեցաւ իրեն, ուր կը սպառնային սպաննել եթէ «փորձէր կանգնեցնել Երիտ. Թիւրքերու շարժումը»:

Շէմսի փաշան զայրացած և հեգնօրէն պատասխանեց «ինծի կը սպառնան, է՛, ծիծաղելի է»: Այդ միջոցին հրացանները որոտացին, և փաշան գլորած՝ իր արիւնին մէջ կը լողար:

Միաժամանակ 10 սպաներ, ռազմամթերքով և դրամով փախան և միացան ապստամբական բանակին:

Գրեթէ ամբողջ ժողովուրդը ոգևորւած այդ ազատական շարժումէն, ձայնակցեցաւ յեղափոխականներուն Սահմանադրութիւն պահանջելով:

Շէմսիի սպանութիւնով, Ալպանացիները քաջալերւած, ոտքի ելան, և համանման պահանջներով, աւելի ուժ տւին ապստամբներուն և վաճառեցին Թիւրք իշխանութիւնները: Երկրորդ սարսափի մէջ ինկաւ զօրքին դէմ մարտնչելու կուսան մը չունէր: Խոստումները, անուշաբերանութիւնները, «էվլատլարըմ»-ները, չէին զօրեր:

Յուլիս 11-ին ծանր վիրաւորեցին միւլթի մը, որ Պօլսէն զրկւած էր յատուկ բանակը լրտեսելու համար: Յետոյ խոստովանած էր որ երկրորդ 1000 դահուած էր իրեն, իր լրտեսութեան համար:

Էտիրնէի մէջ, ուր արձագանք գտած էր Մանասդրի շարժումը, տեղին սպաները հեռագրեցին Պօլիս և պահանջներ դրին, որոնց իսկոյն գոհացում տրեցաւ:

Միւշիք Օսման փաշան, ակամայ, Շէմսի փաշային յաջորդեց և Մանասդըր հասնելուն ուղից բանակցիլ Նիազիի հետ: Սա բացարձակապէս մերժեց, ըսելով որ իրեն հետ գործ չունի:

Յուլիս 12-ին, Սելանիկէն Պօլիս գացող Սիդօն շոգեւնաւին վրայ ալբանացի մը ծանր վիրաւորեց Սատըգ Ֆազլի փաշան իբր լրտես: Սպանիչը յանձնեցաւ կառավարութեան:

Լրտեսները արդէն սկսած էին ծակէծակ մտնել և իրենց կաշին ազատելը նայիլ:

Իսկ կառավարութիւնը ահաբեկ և շարած և անվստահ Մակեդօնիոյ բանակին վրայ, փորձեց Անատօլի վաշտերը ճամբայ հանել ապստամբութիւնը զսպելու համար: Սակայն անոնք մերժեցին, ըսելով որ իրենց եղբայրակիցներուն դէմ չեն ուղեր քալել:

Նոյն օրը՝ Միութեան և Առաջադիմութեան Օսմա-

նեան Լիկան՝ Մանաստրի հիւպատոսներուն կը յանձնէ նօթա մը:

Հատի փաշան, Իսկիւպի զօրաբաժնի հրամանատարը, նոյնպէս անցաւ ապստամբութեան:

Սէրէզի և Նէվրօքօփի մէջ ևս զինուորական խրտուսներ: Դէս ու գէն սպաննեցան կարգ մը լրտեսներ, թէ պաշտօնեաներէն և թէ հասարակներէն:

Յուլիս 15-ին Նիպոլի գէմ զրկւած զօրքերը միացան յեղափոխականներուն:

Թիկնապաշ Էնվէր պէյ, որ կասկածելով Պօլիս կանչուած էր, Սելանիկէն փախաւ և զինակցեցաւ ապստամբ բանակին:

Այս առթիւ Էնվէր պէյ „Neue Freie Press“-ին սա նամակը կը գրէ.

„Զիս իբրեւ զոհ կը ներկայացնեն Երիտ. Թիւրք կուսակցութեան, սխալ է: Ես այժմ լեռներուն մէջ կը բնակիմ իմ հերոս ընկերներու հետ՝ կուսելու համար բացարձակ ընթերցումի գազանութիւններուն դէմ և փուլթաքներու ազգային ժողովի մը գումարումը և այս կերպով վերջ դնել եղբայրասպանութիւններուն, որ ամեն օր կը գործէին իմ ամենասիրելի երկրիս մէջ“:

Զարկը տրւած էր և շարժումը ակնթարթի մէջ լայնածաւալ բռնկեցաւ Մակեդոնիոյ մէջ, կարծես թէ արդէն պատրաստ կայծի մը կըսպասէր: Սուլթանը ուզած է խիստ միջոցներու դիմել, բայց իրեն հասկցուցած են գործին լրջութիւնը և հետեւանքներուն ծանրութիւնը, և տեղը տիտիկ ըրած է, բայց կատաղութիւնը փորին մէջ: Մինչև իսկ լուր ելաւ, որ Մակեդոնիոյ Բանակը Պօլսոյ վրայ պիտի քալէ...

Հարժման պարագուծները „Առաջադիմութեան և ներքին վերակազմութեան գործադիր անդամներ“ անունը կը կրեն և իրենց նշանաբանն է „քիւլլի միւլզերիյն եուքդէլ“ (պէտք է ոչնչացնել ինչ որ յոռի է):

Արպանացիք ծրագիր մը բանաձևեր են „Սէշվէթէթ, Շէրիաթ“ (Սահմանադրութիւն, Արդարութիւն): Եւ „Մարսէյէզի“ նման, տեսակ մը հայրենասիրական երգ կ'երգեն՝ „Ազատութիւն, Արդարութիւն, Հաւասարութիւն“ և այլն:

Օխրիդայի և Բէզնայի ամբողջ գաւառը ապստամբներուն ձեռքն է, որոնք արդէն սահմանադրութիւն յայտարարեցին և կառավարութեան ղեկը իրենց ձեռքը առնելով, սկսան տուրքերը հաւաքել, ժողովուրդը պաշտպանել անխտիր այնպէս որ ապստամբութեան այդ օրերանը՝ արդէն կսկսէր իր ազատ լեռներուն վրայ, բարեկարգութեան և բարենորոգումի դասերը տալ իր մեղապարտ վեհապետին „ալլահի սուերին“, որի գոյութեան իրաւունքը՝ ոճիրը և իր երկիրը կործանելն եղած է և որ թշուառութեան, տգիտութեան, մատնիչութեան և ահուսարսափի „համիդեան“ թաւանք բացաւ: Ներքին յոյն, պուլկար հրոսակախմբերը քաշուած են հրապարակէն:

Նիպոլի՝ Մանաստրի մտնելով իր անձնէր խուճով միւշիւր Օսման փաշան գերի բռնեց և լեռը տարաւ:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Մակեդոնիոյ բանակին յեղափոխական շարժումը սուլթանի շիտակ սրտին կաշէր, և այնքան արագընթաց

էր, որ աչք բանալ չը տուաւ Երլըզլի չարագործներու վոհմակին, որոնք կը պատրաստէին արիւնի մէջ խեղդել շարժման հեղինակները: Սուլթանը լեղապատառ պոռթկացող վրէժխնդրութեան կոյծակներէն, մանաւանդ երբ իմացաւ, թէ Մակեդոնիոյ բանակը Պօլսոյ վրայ պիտի քալէ, Սայիդ փաշան չորրորդ անգամ ըլլալով մեծ վեզիր կարգեց, ինչպէս և քեմալի փաշան՝ նախարարաց խորհրդի անդամ: Այդ երկու ժողովրդական նախարարները պաշտօնի հրաւիրելով կ'ուզէր խաբել և հանդարտեցնել ժողովրդական շարժումը: Խալիֆան այդ դէպքերուն վրայ մուսլիմ և ջալանտ, տուրք ճանակը ափին մէջ ման կուգար. և միահեծան վեհապետը, որ կը դողացնէր իր երկիրը, մահաւան հօտը կը հոտոտէր:

Նոր Սատրապը գրութեան մարդն էր, ըստ Համիդի Եկած էր ժամանակը, որ Քիւլլի փաշան քաւէր իր անհեռատես անցեալը: Խալիֆան դողահար և ցնորածի պէս, կը հարցնէր Սայիդին. ի՞նչ ընել պէտք է՝ Սահմանադրութիւն, պատասխանած է վեզիրը:

Առանց վարանելու՝ բռնակալը ժողովրդին դարձուց Սահմանադրութիւնը, որ արիւնի և փոշիներու տակ թաղած էր: Եւ մեղաւոր ու ապերախտ անարդարութիւնով մը Սահմանադրութիւնը կանաւենէ „սուլթանի փառապանծ հաստատութիւնը“, երբ ուրիշները եղած են այս հաստատութեան հեղինակները, Միդհատ փաշա և այլն, որը սուլթանը Արաբիոյ մէջ դաւաճանօրէն խեղդել տալէ յետոյ, քիւլլի փոշիներէ տուփի մէջ դրած՝ պալատ զրկեցին, որպէս զի վեհապետը ապահով ըլլալ իր հակառակորդին խողովումը մասին:

Օսմ. սահմանադրութիւնը, պատրաստուած և ձևւած եւրօպականին վրայ 32 տարի առաջ՝ կը պարունակէ քաղաքակիրթ սահմանադրական կազմութիւններու գըլխաւոր սկզբունքները, որոնք կ'ապահովեն քաղաքացիները սանձարձակ և լիբր կամայականութիւններու դէմ: Սակայն այդ գեղեցիկ սկզբունքները, հիմնական օրէնքին մէջ, կը հակադրուին որոշ և աններելի սեղմումներով, կամայականութեան շատ տեղ տրւած է, և ճիշդը ըսած, աւելի խաբուսիկ ձև մը ունի:

Ուստի հարկաւոր է դրական բարեփոխում, պատշաճեցնելու համար ժամանակի և առաջադիմութեան ոգուն, տալ այժմեութիւն, ժողովրդական իրաւունքը շեշտել աւելի, որպէսզի Թիւրքիան իսկապէս համարուի սահմանադրական երկիր:

1876-ի Սահմանադրութիւնը, որու հիման վրայ պիտի գումարուի նոր Խորհուրդը, կ'ընդունի:

Պատասխանատու նախարարութիւն, երկու ժողով՝ Ծերակոյտ և Երեսփոխանական, անձի ազատութիւն, կրօններու ազատութիւն, դատաւորներու ազատութիւն և անկասկածութիւն, ինչքի և պատուոյ ապահովութիւն. խօսքի, մամուլի, ժողովներու ազատութիւն, պաշտօններու մէջ հաւասար ընդունելութիւն ըստ արժանեաց, բնակարանի անբռնաբարելիութիւն, պարտաւորիչ նախնական կրթութիւն և այլն:

Հիմնական օրէնքներու (Գանունը էսասի) հաստատութեան լուրը կայծակի արագութեամբ աշխարհի շրջանը ըրաւ: Մայրաքաղաքը և նահանգները ուրախութեան և ցնծութեան տօն կը կատարեն, 30 տարւայ համը, ստրուկը խելայեղ է, որովհետեւ Ազատու-

Թիւնը յաղթական մուտք գործած է Բիւզանդիոնի պահսպաններէն. ժողովրդին ոգևորութիւնը սահման չունի, և իրաւացիօրէն ժողովուրդը նոր արեւ կը տեսնէ և չը գիտեր ինչ թափով արտայայտէ իր եռուն զգացումը, ինչպէս տօնէ շղթալած և ոտնակոխ Ազատութեան վերագարձը. Բաղաբը շքեղազարդած, մամուլը լեզու ելած և ամբօրը հսկայական ու անվերջ թափօրներ կազմած ու դրօշակներ պարզած, ազատութեան երգեր կ'երգէ. փողոցները, ուր երէկ լրտեսներու կասկածոտ սուերները կը թափառէին, անմեղ որս մը գտնելու համար, և ուր արեւը սև կը ցաթէր, ծիծաղի և հըրձաւնքի, յոյսի և երանութեան սարսուռներով ելեքտրականացած են: Ամեն կողմ ճառեր կը խօսին, Թիւրք կիներն իսկ ժողովրդին ճառեր արտասանած են: Յեղաշրջումը որքան արագ, այնքան խոր կ'երևի: Պրովօթէոսը շղթաները խորտակած ժայռի կատարէն բազմութեան մէջ կ'իջնայ և կ'ողջունէ Մեծ Արշալոյսը...

Բիւզանդիոնը երբէք չէր տեսած իր ափերուն վրայ այդքան սրտագին յափշտակութիւն և սրտոտ թռիչք:

Ամբողջ Պօլիսը ովկիանոսի պէս օրերով կը ծփար անսահման ոգևորութեան ալիքներով, ուր ազգերը կը գրկախառնէին անցեալի արիւնոտ յիշատակները մաքրաբաւելով: Երէկի զօրաւորները, զօրպաններն ու պաշտօնական սրիկաները, դաւաճանները սահմուկած էին: Զւարթ ու երջանիկ ամբօրին ցոյցերը պաղ քրտիներ փտակներ կ'անցնէր անոնց կողերուն վրայէն: Հին ռէժիմը կը սարսէր իր արդէն խարխուլ հիմերուն վրայ և պալատի ոճրագործներու խուճապը փախուստի ճամբաներ կ'որոնէր ահազ վրէժխնդրութիւններէ պրծելու համար:

Յեղափոխութիւնը երթալով դժ կ'առնէր Պօլսի մէջ, ան կը պահանջէր ամեն բանէ առաջ մաքրագործել Երդըզը, այդ ահ ու սարսափի քարայրը: Ատելութեան էն վեթիւարի և շեշտակի շանթերը ուղղւած էին արաբ Իզզէթ կոչւած սրիկայի մը դէմ, սուլթան Համիդի լիւր և արիւնաբոլ քարտուղարը, որ գլխաւոր հեղինակն է վերջին տարիներու բոլոր չարիքներուն, ինքրիկներուն, աղէտներուն, որոնք հասան դժբախտ Թիւրքիոյ ճակատագրին: Այդ «սիւրիացի խոլը», ինչպէս կ'անւանէին Թիւրքերը, ամեն ինչ իր շահերուն և կիւքերուն կը գործածէր և այդ պատճառով միլիօններ դիպեց: Օսմ. պատմութիւնը երբէք չէ ունեցած այդ տիպարի անբարոյական և մարդկութենէ դուրս հրէշ մը, ինչպէս է արաբի և քիւրդի խառնուրդ այդ աղտոտ ոճրագործը, որ սուները, կեանքեր ու ազգեր բարուքանդ ըրաւ:

Ժողովրդական ցոյցերէն սարսափահար այդ աւազակը նախ ապաստանեցաւ գերմանական դեսպանատունը, որովհետև պարագլուխն էր այն աւազակներուն, որոնք երկիրը ծախեցին տղուկ գերմանական կառավարութեան: Հոն ալ ապահով չըզգալով ինքզինք, որովհետև ժողովուրդը «ի մահ» կը գողար երկրի դաւաճանին դէմ, փախաւ անգլիական շոգենաւ մը: Ժողովուրդը շրջապատեց նաւը և պահանջեց ոճրագործը, սակայն անգլիական հողը անբռնաբարելի էր: Ցարտանելի մէջ օսմանեան սպանները կեցուցին նաւը և կրկին պահանջեցին ժողովրդի արդարադատութեան յանձնել այդ անարգ բորենին: Անգլիական կառավարութիւնը ուրախութիւնով պիտի յանձնէր մէկը, որ անպատուութիւն կը բերէր անգլիական հովանաւորութեան, եթէ Մեծ Բրիտանիոյ ծայրայեղ ազա-

տապաշտութիւնը թոյլատրէր: Սակայն պէտք էր պահանջել այդ «խընդրը» ոչ իբր քաղաքական յանցաւոր, այլ հասարակ և արիւնոտ ոճրագործ մը, որ ամբողջ երկիր մը սուգի և աւերի մատնեց: Հաւանօրէն կերթայ Եւրոպա գերմանացիներուն գոգը ապաստանի:

Միւս չարագործներն էին Էպիւլ Հիւտան, Համիդի կախարդը, որ Պաղատաղը կ'ընկեցաւ: Մէլհամէ եղբայրները, նոյնպէս սիւրիացի, որոնք բառախաղօրէն և պատշաճօրէն *malfamé* (էտէպսիզ) կը յորջորջէին: Այս մարդիկը ձեռք-ձեռքի տւած երկիրը մոխրի վրայ նստեցուցին և կը ծառայէին գերմանական շահերուն: Ժողովուրդին զայրութենէ փախան արտասահման և յայտնի չէ ուր ըլլալին: Ժողովուրդը կը փնտռէ այդ լրտեսները, որ բզիկ-բզիկ ընէ, մէկ եղբայրը միայն փախչելիս բռնած և ծակը կ'ուած են:

Զինուորական վարժարանի տնօրէն Իսմայիլ փաշան, ցած լրտես մը, թուրքումուրով արտաքսած են ուսանողները:

Ամեն կողմ ժողովուրդը հանդեսներ կը սարքէ, խաղունդում և ցնծութիւն: Ազատութիւն, Հաւասարութիւն և Եղբայրութիւն բառերը կը թռչին սրտերէն: Թիւրք կիները, դարերէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով հարեմական ձեւականութիւնները մէկդի դրած երեսին բաց, իրենց էրիկներուն հետ թեթեւի ման կուգան: Ի՛նչ կերպարանափոխութիւն, հրաշք մ'էր, որ կատարուեցաւ Թիւրքիոյ մէջ...

Ընդհանուր զգացումը կասկածոտ է դէպի սուլթանը, որ հակառակ իր ահաբեկ երգումներուն, կը ներկայացնէ հին ռէժիմի մարմնացումը: Գուրանին վրայ երգում ըրած է Սահմանադրութեան հաւատարիմ մնալու. «երեսուն տարի է բանտարկւած էի, ըսած է, այժմ ժողովրդին ազատութիւն տալով ինծի ալ տւած կ'ըլլամ»: Ո՛ւր էր ցարդ իր խեղքը: Ժողովուրդը պալատին առջև ոգևոր ցոյցեր կ'ընէ, կարծելով որ սուլթանը ինքնայօժար տւաւ Սահմանադրութիւնը, երբ այդ չարաշուքը երկիրը ծախել հատցնելու վրայ էր:

Նաւահանգստի բոլոր օտար նաւերը ի պատիւ դրօշազարդւած են... բացի գերմանականներէն:

Բոլոր բանտարկեալներուն ներում շնորհեցաւ: Այժմ մեր ընկերները իրենց ծնողներու ու բարեկամներու մօտ են. անյուսուլթեան գերեզմաններէն կը վերադառնան Թիւրքիոյ Ազատութիւնը ողջունելու, որուն համար ներքեցին իրենց զգայուն և անձնէր տարիներու եռանդն ու արեւը:

Թիւրք ժողովուրդը չը դադրիր իր համակրութիւնը յայտնելէ հայ ժողովրդին, որ ռահվիրան ու աննկուն ախոյեանը հանգիստացած էր ընդհանուր ազատութեան: Արտ. գործոց պաշտօնեայ մը Գատրի պէյ սապէս կ'արտայայտէր հրապարակային ճառախօսութեան մը մէջ, իր զգացումը դէպի հայերը. «անցեալի վրայ մտածելու ատեն չէ, այլ գործելու... հայերը շատ նեղութիւններ ունեցան, անոնք բարոյապէս և մարմնապէս ծառայեցին առաջ բերելու այսօրայ օրը»...

Դժբախտաբար փոքր Ասիայէն և Հայաստանէն դեռ այն ոգերիւն լուրերը չեն հասնիր, ինչպէս Մակեդոնիայէն և Պօլսէն: Հոն խուլ կը մնայ, կը կարծւի, թէ սուլթանի դաւադիր հոգին երկրին այդ մասը կը վերապահէ հին ռէժիմին տակ, յետին մտքով: Մեր բազմաչարչար ժողովրդին ուրախութեան ձայները դեռ չեն լսուիր, ընդհա-

կառավարման նոյն սարսափի լուրերն են, որ կը հասնին Հայաստանէն...

Բռնակալութիւնը նկուն և կորակոր եղած է Ազատութեան այդ խրոխտ և հերարձակ պաշտամունքէն, որուն գերեզմանաքարն էր եղած տարիներէ ի վերուր դողայ ան Լրտեսները ծակէծակ կը մտնեն, որոնք արդար պիտի ըլլար, անգթօրէն բղբաւէին:

Ժողովրդական հոյակապ խոյանքը, դէպի նոր և աւետարներ թւականը, բարոյականի շքեղ դաս մըն է բոլոր արիւնարբու բռնաւորներուն, դահիճներուն, որոնք անճոռնի քմահաճոյքը ունին ժողովրդական առիւծը խոշտանգելու:

Այժմ թիւրք ժողովուրդը նոր աշխարհ կուգայ, կը վերածնի և կըզգայ թէ մարդ է ու կապրի: Մեռելն է որ յարութիւն կ'առնէ:

Եթէ այդ դժբախտ երկրի դահիճը, որ ռեբրիմ և արիւնի կեանքը ապրեցաւ, քիչ շատ արժանապատուութիւն ունենար, վար կ'իջնէր գահէն և ամօթահար կը ծածկէր իր երեսը, չը սրբապղծելու համար ժողովրդի մը եղբայրական ցոյցը և անխառն բերկրութիւնը:

Ակամայ և սարսափի տակ շնորհած այդ «Ազատութիւնը», պիտի կրնայ սրբել արիւնաւեր յիշատակ մը, եղբունագործութեան մը վայրագ հետքերը, որը, պիտի ըսէր Շէքսպիր, չեն կրնար ապանելու հասարակածի բոլոր համեմներն ու խուկեցրել:

Եւրոպական բոլոր թերթերը, անխտիր, հիացում կը յայտնեն այդ անակնկալ և այդքան յաջող յեղափոխութեան մասին և նոր ուժ ու կենդանութիւն և լաւատես յոյսեր կը նշմարեն թիւրքիոյ ապագային մէջ: Բայց չեն ծածկեր նաև իրենց մտահոգութիւնը և սկեպտիկութիւնը, նկատի ունենալով սուլթանի նենգամտութիւնը որ կարող է վաղը նոր հարւածով մը վերջ տալ այդ Ազատութեան, որը կընդունի իր սրտին հակառակ: Պսուլթանը ինչպէս առաջ՝ նոյնպէս այժմ բնաւ սահմանադրական չէ՝ ահա այս է շատերու հաւատքը: Իր գոյութեան երկիւղն է միայն որ զիջանիլ կուտայ իրեն: Սակայն ինչ ալ ըլլայ անհնար է որ բռնակալը իր դիրքը վերստանար: Ժողովուրդը ոստում մը ըրաւ, հզօր և գիտակից, ոչինչ կարող է այլևս դիմադրել անոր կեանքի հեղեղներուն և վաղքին...

Թիւրք ժողովուրդի զարթունքը, ժողովրդական վեհապետութեան գահակալումը, կսպռնայ մահացու հարւած մը տալ գերմանական ազդեցութեան թիւրքիայի մէջ, ուր մտած էր, ինչպէս աւարաբու տարր մը: Թիւրք ժողովուրդը իր անգիմադրելի ոգևորութեան մէջ, զգացուց այդ և որոտագին ցոյցերով իր համակրութիւնը յայտնեց—զինուորներէն, ժողովուրդէն սկսած մինչև ուսանողները—Անգլիոյ և Ֆրանսայի, իբր ազատութեան պաշտպան ազգերու «Գերմանիան, կըսէին, կը պաշտպանէր պալատի աւազակները, իսկ Անգլիան և Ֆրանսան թիւրք ժողովրդի բարեկամներն էին և պաշտպանները թիւրքիոյ ազատական փախստականներուն»: Հարւածը ծանր է: Գերմանական լիրք մամուլը, վրան բաց և տգեղ սադրանքներով կուզէ պարտկել իրենց վեհապետին սխալ բայը՝ որ մղձաւանջի պէս յենած սուլթանին վրայ, կարհամարէր ժողովուրդը և կը խրախուսէր ոճիրի և թալանի բեժիմը Իսկապէս Գերմանիոյ դիրքը տագնապալից է թիւրքիոյ մէջ—

հակառակ «Ֆրանսա»-ներու արշաւանքին, — հոն ևս, իր դարեկամ սուլթանի՝ ազատագրւած ժողովուրդը, իր արհամարանքը կսկսի յայտնել Տետոններուն, որոնք «չինկէնէ» տիտղոսը ստացած էին թիւրքերէն: Մարքսը իրաւացիօրէն ըսած է որ Գերմանիան «Ազատութեան յուղարկաւորութիւններուն միայն կը մասնակցի...»:

Սակայն մաս մը մամուլ, որքան առ երեսս կողմնէ թիւրք ժողովրդի զարթունքը, շատ հաշտ աչքով չը դիտեր անոր վերածնունդը քաղաքական հորիզոնի վրայ և անգոհ չը պիտի մնար եթէ նոր բարդութիւններ ծագէին, և թիւրքիոյ ճակատագրին ուրիշ լուծում մը տրւէր: Արեւելեան հարցը նոր փուլի մէջ կը մտնէ և վերիվայր կը շրջէ շատ մը հաշիւներ և ծրագրեր:

Պէտք է ընդունիլ որ թիւրք ժողովուրդը գիտակից և հզօր՝ պիտի կրնայ յաղթահարել ամէն խնչընդոտներու և էնգրիկներու Պիտի ցոյց տայ որ ինք «հիւանդ մարդ» չէ այլևս, և գիտութեան սայլին լծած, երկրի վարչական կազմութիւնը, այնպիսի արդարադատ և ողջամիտ և աննախապաշար հիմերու վրայ դնելու է, որ ապագային ուէ նոր տրտունջներ և բարդութիւններ չը ծագին այլևս: Մենք յոյս ունինք որ թիւրք ժողովուրդը, Առաջագիմութեան, Ազատութեան, Հաւասարութեան ու Արդարութեան արեւին տակ, որ այնքան շքեղ է Արեւելի կամարներուն տակ, պիտի աճի և զարգանայ իրեն գաւանք ունենալով ժողովուրդներու եղբայրակցութիւնը, ժիր աշխատակցութիւնը, սէրը և երկրին ընդհանուր բարօրութիւնը:

Թիւրքիան կոչւած է Ասիոյ և Եւրոպայի միջև ոսկեղէն կամուրջը ըլլալ և միանգամայն քաղաքակրթութեան և համամարդկային իդէալներու մեծ ուղին...

ՍՐՏԱՇԱՐԺ ԾԱՐԳԱՆՔ ՄԸ ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ
(Եւրոպական քերթերէն)

Պօլիս գումարւած իսլամ հոգեւորականներու մեծ միտինգի մը մէջ ժողովուրդը իր սոսկումը յայտնեց 1896-ի հայերու կոտորածին: Հօճա մը ըսաւ, որ բոլոր յեղափոխական շարժումները ուրիշ երկիրներու մէջ արիւնահեղութիւնով ընթացած են, իսկ Յաճկաստանի մէջ այդ շարժումը կոտորուող հայերու արիւնով սկսաւ, ուստի կոչ ըրաւ ամբոխին, որ հետեւի իրեն Պալքլըի հայկական գերեզմանատունը, ուր հայ բահաններ ևս հրաւիրւած էին: Աղօթքներ կարդացեցան հայերէն և թիւրքերէն լեզուներով և բազմութիւնը երկիւղած յարգանքով մը համբուրեց հողը, որ ներագործւած էր հայ արիւնով:

ՅԱՅՑԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

(Աղաւակած Բ. Իրանը, կառավարութիւններին և բոլոր յեղափոխական կազմակերպութիւններին)

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Պօլսոյ Գործադիր Մարմինը յայտարարում է.—

Որ նա պահանջում է լուրջ երաշխաւորութիւն սահմանադրութեան գործադրութեան,

Որ ինքը պաշտպանելու է իր բոլոր ոյժով Պարսիկի 1907 թւի կօնգրէի որոշումները, որ կազմւած էր Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան, Երիտասարդ-Թիւրք և այլ յեղափոխական կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչներից:

Յեղափոխական շրջաններում վստահութիւն չը կայ դէպի Աբգիւլ Համիդը, որի գահընկէցութիւնն է որոշւած Պարիզի կոնգրէսում: Բոլոր մարտական կազմակերպութիւնների կռիւը կը վերսկսւի իր ամբողջ թափով, եթէ համիդեան կառավարութիւնը չ'ուզենայ գահացում տալ օսմանեան կայսրութեան բոլոր ժողովուրդների ձգտումներին և մանաւանդ եթէ նա կը փորձէ կրկնել 1876 թւի խաբէբայութիւնը:

ՕՐՄԱՆԵԱՆԻ ՏԱՊԱԼՈՒՄԸ

Պոլսէն կը հեռագրեն եւրօպական թերթերուն.

Չորեքշաբթի օր Ազգ. խառն ժողով գումարելով՝ բռնու յարձակումներ եղան Օրմանեան պատրիարքի վրայ, որը կ'ամբաստանէին իբր թոյլ և ապկար ազգային շահերը պաշտպանելուն մէջ: Օրմանեան ասոր վրայ սրահը ձգեց դուրս ելաւ: Ժողովը իսկոյն պաշտօնանկ յայտարարեց զայն և տեղը կարգեց Գուրեան եպիսկոպոսը:

Հեռագիրը պարզ է, Օրմանեանը վռնտուր են, և չարաչար կերպով Այդ օրւայ նախատեսութիւնով երևի, ինչպէս ցոյց կուտան Պոլսոյ հայ լրագիրները, մէջտեղ չէր երևար ան, որ իջթարի և եղոտ յուզարկաւորութիւններուն չորս ոտքով կը վազէր. իսկ այդպիսի հանգիստաւոր օրին և ճգնաժամուն յթաթար փաթիլքը՝ խոյս կուտար հանրային ուրախութեան ցոյցերէն: Արդեօք իր վեհապետին՝ սո՛ւգը կը պահէր, թէ՞ Վայենի խիղճն էր, որ կը հալածէր զինքը, որ բռնակալութեան մռայլ շուքին տակ ապահով սանձարձակ կթեց և սարսափահարեց հայ արդէն հալածական ժողովուրդը և դաւաճանի հոգիով հալածեց բոլոր արժանաւոր անձնաւորութիւնները: Ու անամօթօրէն այդ պատահարը 12 տարի պատրիարք մնաց հակառակ իր դէմ եղած խոր և ծաւալուն ատելութեան ու վրիժառու գնդակներուն: Ան յոյս ունէր իր բնազանցական չէութիւններով ու ճիգովի կեղծուճեկերով քնացնել հայ ժողովրդի պարզ ու դրական մտածողութիւնը...

Այժմ հայ ժողովուրդը իր արեան գնով—Յուդայի արծաթը—յղիպացած այդ Գաւաճանին կուտայ նւազագոյն պատիժը՝ դուրս վռնտելով պատրիարքարանի դռներէն յանտառասուն գազանը...

ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ-ԹԻՐԵ ԿՕՄԻՏԷԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱԳԻՐԸ

Յուլիս 13-ին Երիտասարգ-թիւրք կօմիտէն ներկայացրեց Մանասարի հիւպատոսական մարմինն մի յիշատակագիր, որի գլխաւոր կէտերը, ըստ Gazette de Cologne-ի, հետեւեալն են:

Երիտասարգ-թիւրք կուսակցութիւնը, կազմած Միութեան և Առաջագիմութեան հպաստող Օսմանեան Լիգան՝ անւան տակ, հաստատում է որ չարամիտ լուրեր են տարածում գոտութիւն և կասկած սերմանելու դիտումով թիւրքիայի զանազան տարրերի միջև:

Ահա թէ ինչու համար նա օգտակար է դատում ծանօթացնել իր մարդասէր և միաժամանակ աղատամիտ դիտումները:

1) Լիգայի գլխաւոր և վերջնական նպատակն է ձեռք բերել 1876 թւի Սահմանադրութեան հաւատարիմ գործընթացները: Լիգան յոյս ունի այս հողի վրայ վայելել պետութիւնների աջակցութիւնը, որովհետեւ նրանք արդէն յայտարարել են իրենց ազնիւ մտադրութիւնները թիւրքիայի ժողովուրդների նկատմամբ՝ սուլթանին անդադար խորհուրդներ տալով և նրանից պահանջելով զիջումներ իր

հպատակների բաղձանքին, հաւատարիմ հպատակներ՝ բայց ապստամբութեան մղած գոյութիւն ունեցող զեղծումների երեսից:

2) Լիգան հանգիստաւորապէս հաւատարացնում է, որ նա չի սնուցանում ոչ մի թշնամութիւն ոչ մահամեղականների դէմ: Ընդհակառակը, սահմանադրական թէթիմ հաստատումը շահաւոր է բոլորին, առանց ցեղի կամ կրօնի խտրութեան:

3) Եթէ Լիգան երբեմն դիմում է խիստ միջոցների, այդ էլ միայն այն ծայրահեղ դէպքերում, երբ խնդիրը վերաբերում է ազատութեան կատաղի թշնամիներին պատժելուն կամ նաև իրաւացի ինքնապաշտպանութեան դէպքերում:

4) Լիգան խուսափում է ամեն տեսակ անօգուտ արհեստագործութիւններից, որովհետեւ թիւրքիայի դժբախտ ժողովուրդները արդէն շատ են արհեստի թափել: Մի՞գուցէ այս անգամ էլ Հին-թիւրքիայի կառավարութիւնը նոր արհեստագործութիւններ առաջ բերէ մահամեղականների և ոչ մահամեղականների միջև, որպէսզի ամբողջ պատասխանատուութիւնը ձգէ Երիտասարգ-թիւրք կուսակցութեան վրայ:

5) Երիտասարգ-թիւրք կուսակցները չեն յարձակւի դիւղերի վրայ, այլ ընդհակառակը նրանց կը պաշտպանեն օտար խմբերի դէմ: Նրանք կը քարոզեն եղբայրութիւն և համաձայնութիւն ժողովուրդների միջև:

6) Առաւելարական գործակալների անխղճութիւնը բնորոշելու համար նկատել ենք տալիս որ Շէմզի փաշան Բեզնայի դէպքերը ներկայացրել է բաշխօգուկներից բաղկացած իր անձնապահ զինւորներին՝ որպէս Սերբիայի ապստամբական մի գործ:

Լիգան խնդրում է հիւպատոսներին հասցնել այս յիշատակագիրը ի դիտութիւն իրենց պետութիւնների, և աւելացնում է:

Չօրավար Հադի փաշան, որ անցել է ապստամբների կողմը իր ամբողջ ապայական կազմով, այժմ ալբանացիներից ուժեղացած իր վաշտերով՝ գործում է Մոնաստրի և Իւսկիւբի միջև:

Երկաթուղին չի ոչնչացւի եթէ ոչ ծայրահեղ անհրաժեշտութեան դէպքում, և իսկական վտանգ չի կարող լինել եթէ միայն եւրօպական դիպլոմատիան չը յորդորէ սուլթանին յարձակւել Երիտասարգ-թիւրքերի վրայ և կամ եթէ որեւէ օտար երկիր պատերազմ չը յայտարարէ թիւրքիային:

ԲՈՂՈՒՔԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՌԱՋԱԴԻՄ. ՕՍՄ. ԿՕՄ. ԿՈՂՄԷՆ

Հաւասար գործակալութեան մէկ հեռագիրը կ'ըսէ թէ՝

«Ծովակալ Թուշար, Պետերբուրգի Ֆրանսական դեսպանը, Ռուսիոյ արտ. գործոց նախարարին, Իզվոլսկիի հետ տեսակցութիւն մը ունեցաւ, որու միջոցին քննութեան առին Մակեդոնիոյ կայսրութիւնը և ընդունեցին շահակից պետութիւններու միջամտութեան մը անհրաժեշտութիւնը այն պարագային, երբ թիւրքիան ապստամբութիւնը խեղդելու անկարող ըլլայ»:

Մենք կը կարծենք, թէ այս լուրը փորձագունդ մըն է արձակած՝ արտաբեկ ընելու մեր ընկերները կամ սպառնալու անոնց, որոնք կը ճգնին եւրօպական թիւրքիոյ մէջ կայսրութեան բարոյական և նիւթական վերականգման Որովհետեւ այլապէս ունէ շարժառիթ չենք տեսներ, որ արդարացի օտար պետութիւններու խառնուած հայրենասիրական շարժման մը մէջ, որ իրենց չպատկանիր:

Պետութիւնները, որոնք չեն միջամտած, երբ դրսէն եկած հրոսախմբերը քաղաքներ կը վառէին, գիւղացիները կը սպաննէին և ամբողջ Մակեդոնիան տակնուվրայ կ'ընէին, ակնբեր ասպորինաւորութեան ապացոյցը տուած պիտի ըլլային կանգնելով հայրենասէրներուն առջև, որոնք գեղացիները կը պաշտպանեն և կաշխատին արդարութեան վահանն գործի մը:

Ազգերը անձեռնմխելի իրաւունքը ունին ազատ ինքնորոշման, ինչ որ համաշխարհորէն ընդունւած սկզբունք մըն է, և միջամտութեան պարագային իրաւունքը ունին արդար ինքնապաշտպանութեան:

Ընդունել տալու համար սուլթանին Մակեդոնիոյ մէջ ֆինանսական կօնտրոլը, պետութիւնները իրենց մարտանաւերը շրկեցին Միտիլինէ: Այսպէս ընելով անոնք սորվեցուցին ժողովրդին, որ սուլթանը միայն ուժին առջև տեղի կուտայ: Իրենց նաւային ցոյցը, զինեալ միջամտութիւնը, նւազ արդար էր, նւազ համապատասխան Միջազգային իրաւունքին, քան զինեալ գիմադրութիւնը՝ իշխանութեան բռնապետական արարքներուն, որը մեր կօմիդէն այս րոպէիս կը կերտուէ:

Դէպի միջազգային պարտաւորութիւնները մեր խղճամիտ յարգանքը, մեզի իրաւունքը կուտայ փոխադարձութեան, կամ գոնէ յարգանքին դէպի մեր ազգային արժանապատւութիւնը: Կը սիրենք հաւատալ թէ Եւրոպայի քաղաքակիրթ ժողովուրդները պիտի թոյլ չը տան որ ռուս սպայ մը, Թիւրքիա գայ—ինչպէս այդ տեսնեցաւ Պարսկաստանի մէջ—հայրենասէրներու արիւնին մէջ խեղդելու համար ազատութեան և արդարութեան գաղափարները:

Մենք արդէն համարձակ յայտարարած ենք, որ օտարականներու և քրիստոնէայ մեր հայրենակիցներու կեանքը և ինչքը պիտի պաշտպանենք, և մեր ընկերները իրենց գործքով արդէն բաւականապէս ցոյց կուտան անկեղծութիւնը այս յայտարարութեան:

Սակայն եթէ, միջամտութեան պատճառով, ունէ բարդութիւն ծագի և վտանգի մէջ գնէ օտարականներու ապահովութիւնը, անոր պատասխանատուութիւնը միջամտող պետութիւններուն կը ձգենք:

ԹԻԻՐԵ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱԿԵԴՈՆԻՈՅ ՄԷՋ

11 յուլիս, 1908

Հեռագիրները կիմացնեն Մանասզըրի և Մակեդոնիոյ այլևայլ կէտերուն վրայ Երիտ. Թիւրքերու կուսակցութեան պատկանող բազմաթիւ սպաներու ապստամբութիւնը՝ ժողովրդին աջակցութիւնով: Այս հեռագիրներէն մէկը, Վիեննայէն թւականւած, կաւելցնէ թէ քրիստոնէաներուն մէջ արհաւիրք փրթաւ, խորհելով թէ շարժումը իրենց դէմ ուղղւած էր:

Սուլթան Աբդուլ-Համիդ և տէրութիւններէն ոմանք, որոնք շահ ունին Թիւրքիոյ բռնապետական րէժիմի պահպանման մէջ, Երիտասարդ Թիւրքերու այս շարժումը կուզեն ներկայացնել իբր շարժում մը քրիստոնէաներուն և օտարականներուն դէմ, որպէսզի արդարացնեն Եւրոպայի աչքին զսպումի գաղանային միջոցները՝ որոնք անարակոյս ձեռք պիտի առնէին:

Արդ, իր ունէ հրատարակութեան մէջ, Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութիւնը երբէք խտրութիւն չէ դրած ցեղի և կրօնի միջև, երբէք չէ քարոզած ատելութիւն և գժտութիւն: Ընդհակառակը, ներկայացուցական րէժիմը, որ ան կը պահանջէ, ազգու երաշխաւորութիւն մըն է կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներուն բարօրութեան և օգուտին: Հրէաները, քրիստոնէաները, միւսուլմանները, պիտի ունենան միևնոյն պարտականութիւնները և միևնոյն իրաւունքները: Իրենց արդարացի շահերը պիտի պաշտպանեն միևնոյն հաւասարութեամբ:

Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութիւնը, բացի այն, կը յարգէ միջազգային բոլոր դաշնագիրները փոխադարձութեան սխտէմով: Արդար և ազատ րէժիմի մը տակ,

սահմանադրութիւնով ապահովւած, օրինաւոր օտարականներուն համար աւելի հեշտ պիտի ըլլայ գալ իրենց բարոյական և նիւթական աջակցութիւնը ընձեռել Օսմանեան ժողովրդի վերածնութեան համար:

Կասկածելի ծագումով հեռագիրներ կը ձգտին մեր շարժումին տալ մութ և խորհրդաւոր նկարագիր մը:

Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութիւնը օրցերեկով կը գործէ: Ան ուղղամտօրէն հռչակեց զանազան յայտարարութիւն մէջ ինչ որ հաստատապէս որոշած է ընել: Ան մտադիր է մինչև վերջը շարունակել իր ծրագիրը:

Միտիլինա և Յաւաշաղիփուլիմա Օսմ. Կօմիտէ

«ԹԻԻՐԵԱԿԱՆ ՊՐՕՐԵՍԸ» ԵՒ ԵՐԻՏՈՒՄԱՆ

(Նամակ Անգլիայից)

«Երիտասարդ Թիւրքիան» մէկէն ի մէկ յարութիւն առաւ և զարմացրեց աշխարհը: Նա վերստին կենդանացրեց իր վաղեմի հմայքը, որ մի անարժան սերունդ տասնեակ տարիների ընթացքում տրորել էր ցեղի մէջ: Դեռ երէկ եւրոպացիք յիշում էին այդ անունը արհամարհոտ արգահատանքով: Այսօր արդէն խօսում են նրա մասին պատկառոտ ակնածութեամբ: Առաջագիւծական մամուլը ծափահարում է ըմբոստացող տաճիկներին, ջինգօյիզմի օրգանները խորհրդաւոր լռութիւն են պահում: Շարժումը անակնկալ էր բոլորի համար, գուցէ նոյնիսկ երիտասարդ Թիւրք վարիչների համար: Նա գալիս է ազատութեան նոր ճանապարհ բաց անելու արեւելքի հալածական ժողովուրդների առջև. նա գալիս է միաժամանակ ծանուցանելու եւրոպական դիւանագիտութեան, որ բաւ է, որքան նա շահագործեց երկրի անբաւ. հարստութիւններն ու ժողովուրդների արիւնը, այժմ պէտք է հրաժարւի և թողնի իր երկրի թարմ ու ազատասէր տարրերին՝ վարելու նրա ճակատագիրը: Ինչ զարմանք՝ որ այդ նոր անակնկալը ահագին, համաեւրոպական կարեւորութիւն է ստանում: «Հիւանդ» մարդը ուզում է կազդուրւել մի առնական, հերոսական թռիչքով: Նա ուզում է ապրել, իբրև անխախտ մի ամբողջութիւն, իբրև անկախ մի օրգանիզմ, ազատ կապիտալիստական ընչաքաղց պետութիւնների դարաւոր խնամակալութիւնից,—բայց իբրև մի օրգանիզմ, որ պիտի հիմնւի իր այլազան տարրերի ներդաշնակ զուգորդութեան վրայ, ազգերի, կրօնների հաւասարութեան ու ազատութեան վրայ: Այդպէս են ծանուցանում շարժման արի գրօշակակիրները:

Այդպիսով մի նոր հարց է հրապարակ գալիս եւրոպական հանրային կարծիքի առջև,—«Թիւրքական պրօբլէմը» Օսմանեան կայսրութեան վերանորոգման մեծ հարցը: Նրա առջև, բնականաբար, փոքր ինչ նսեմանում են միւս մասնակի խնդիրները—մակեդոնականը, հայկականը, ալբանականը, արաբականը: Եւ արդէն իսկ ձգտումն է երևում առաջագիւծական մամուլի մէջ՝ մի կողմը թողնելու «մասնաւորը» և արծարծելու յընդհանուրը:

Մի հանգամանք սաստիկ մտահոգութիւն է պատճառում ազատութեան բարեկամներին: Երկիւղ են կրում, մի գուցէ ցարիզմը այդտեղ ևս իր միջամտութեամբ անդամալուծէ ազատագրական թռիչքները և

քաջալերէրէրէակցիային... Պարսկաստանի օրինակը անջնջելի հետքեր է թողել, և եւրոպական րադիկալիզմը ատամ է կրճատցնում ուսու բռնապետութեան դէմ: Ո՞վ գիտէ, նա այսօր նիւթում է արդէն իր սովորական դաւերը Բօսֆօրի ափերում... Բայց ճշմարիտ դեմօկրատները, մասնաւորապէս այստեղ, Անգլիայում, որոշած են թող չը տալ պարսկական ողբերգութեան կրկնութիւնը և այժմից արդէն ազգարարութիւններ են անում պարլամենտի մէջ արտաքին գործերի մի-նիստրին: Ժէօն Թիւրքերը ևս իրենց կողմից կոչ են անում բրիտանական ազատամիտ մամուլին, զգուշացնում են Ռուսաստանի միջամտութեան վտանգի հանդէպ: Նրանք հաւաստիացնում են եւրոպացիներին, որ իրենց ծրագրած ընթացիկ տակ ոչ մի խտրութիւն չը պիտի տրւի մահմէդականների ու քրիստոնեաների միջև: „Daily News“-ը տպելով նրանց կոչը, շեշտում է, որ „եթէ երիտասարդ Թիւրքերի շարժումը վիժէ, այդ դէպքում միայն եւրոպան պէտք է միջամտէ, կանգնեցնելու համար կոտորածները, որոնք առաջ կը գան Հայաստանում ու Մակեդօնիայում“:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

ՎԱՆԻ ԴԵՊՔԵՐԸ

Թիւրք աղբիւրէ լուր կուտան, որ Վանի նահանգի իշխանութիւնները կապիտալի հայերու տները խուզարկելով՝ գտան թաքստոցներ, ուր կային ահագին քանակութիւնով զէնք և ռազմամթերք, 600,000 փամփուշտ, 61 ռումբ, 215 քիլօ ուժանակ, 175 քիլօ փառօղ տոպրակներու մէջ, մեքենաներ՝ փամփուշտներ պատրաստելու համար, ելեքտրական գործիքներ՝ ռումբերու պայթումը կանխաւարելու համար, զէնքեր պատրաստելու նիւթեր, 5 կնիք, „Գաշնակ“ յեղափոխական կոմիտէին վերաբերող խռովայն զբոսայիտներ, սուրճներ, փողեր և ուրիշ առարկաներ:

Անգլիացի երէցի մը տունը խուզարկելով, անգլ. հիւպատոսի ներկայութեան, գտան 3 հրացան, 248 փամփուշտ և 4 անդուկ զփոխային մեքենաներ պարունակող: Այս ամենքը կը պատկանէր երէցին ծառայութեան մէջ եղող հայու մը:

ՎԱՍՊՈՒՐԱՎԱՆԸ ԱՆԳՆԱՎԱՆ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏՈՒՄ

Յուլիսի 14-ին անգլիական պարլամենտի չորս անդամներ—Օ գրադի (սօցիալիստ), Տրեվելեան, Լինչ (իբերալներ) և Լօ (իւլանդական կուսակցութիւնից)—մին միւսի ետեւից հարցումներ ուղղեցին արտաքին գործերի մի-նիստրին՝ Վասպուրականում կատարւած նոր բռնութիւնների առթիւ: Մինիստր Գրեյ պատասխանեց, որ հեռագրով պահանջած է Կ. Պօլսի բրիտանական դեսպանից՝ քննութիւն կատարել և պատժել տալ յանցաւորներին:

Մի քանի օր յետոյ պատգամաւոր Տրեվելեան նորէն հարց տուց մինիստրին՝ արդեօք ստացել է նա տեղեկութիւններ բրիտանական դեսպանից: Միւր էգլարդ Գրեյ հաստատեց այն տեղեկութիւնները, որ տպւած էին „Pro Armenia“-ի մէջ խաչանում կատարւած խառնութիւններէ՝ մասին և որոնց վրայ պատգամաւորները հիմնել էին իրենց հարցապնդումը: Մինիստրը յայտարարեց, որ Վանի անգլ. հիւպատոսի վկայութեամբ՝ տաճիկ զօրքը վատ չէ պահել իրեն վերջին անցքերի միջոցին, բայց որ ընդիմները վայրագութիւններ են գործել: Գրեյ նորէն շեշտեց, որ „հրահանգւած է քննութիւն կատարել ու պատժել տալ յանցաւորներին“:

ՎԱՍՊՈՒՐԱՎԱՆ, 23 յուլիս

Խաչանի սարսափներու մասին գրած էինք: Գիւղը ցրւած է: Գիւղի մէջ մնացած են կիներ ու պառաւներ միայն: Կառավարութիւնը կը փնտռէ փախստական 25 անձինք, որոնք ապաստանած են քրդերու մէջ: Չարչարանքներու տակ սպաննւած են 7 տղամարդիկ. առեւտրական Պօղոսը և ասոր 12 տարեկան որդին և ուրիշ 5 հոգի: Սպաննւած են նաև 2 կին: Գիւղը կողոպտւած է: Մահմուդ բէկ իր որդիներով բանտարկւած է: ան խոստացած է կառավարութեան յանձնել 25 փախստական հայերը, եթէ զինքը ազատ ձգեն:

Թիմարի և Հայոց Չորի մէջ կառավարութիւնը ձեռք ձգած է մեծաքանակ ռազմամթերք: Ալիւր գիւղէն սալ մը զէնք է տարեր կառավարութիւնը: Լուր կայ, թէ Հայոց Չորէ 500 հրացան գրաւած են:

Անօրինակ բռնութիւնով գիւղերէն կը հաւաքեն զէնքերը: Ինքնաբերաբար յանձնուողներ շատ եղան: Չերբակալութիւնները կը շարունակին: Դաւաճանները կը վիստան: Անկարելի է որոշել ո՞րն է դաւաճանը և որը չէ: Մարդիկ բոլոր իրարմէ կը կասկածին: Անկարագրելի վիճակ է:

Երկրի ամէն կողմ բերդ „ճանպէղարներ“ ման կուգան և պատահած հայը կսպանեն: Գիւղէ գիւղ գընալը անկարելի է:

Ժողովրդի ամենամեծ թշնամին սուրբ է սակայն: Սովը միացած սուրին, սուգ և աւերածութիւն կը սըփռեն հայ աշխարհին մէջ:

Այս տարի երկրի ահաւոր պայմաններու երեսէն, հայ մշակը չկրցաւ ափ մը սերմ ցանել: Ապագան մռայլ է:

Արամի և ընկերներու ձերբակալումը՝ հայ պուրժուազիայի դաւադրութիւնովը եղած է: Չերբակալւածները այն աստիճան ծեծած են, որ Տաճատը ծեծի տակ մեռած է:

ԽԱՉԱՆ, 2 յուլիս

Ի հարկէ լսած էք այս սոսկալի աղէտը, որ պատահեցաւ մեզի:

Յունիսի 6-ին՝ գիշերով եկան զօրքերը գիւղը պաշարեցին, որ տեւեց ամբողջ շաբաթ մը: Ամեն պիտոյք կամ ուտեստ սպառելէ յետոյ, խաբէութիւնով մէկիկ մէկիկ հաւաքեցին մօտ 200 հոգի, որոնցմէ 40-ը վարդիւն:

Առաջին օրէն սկսան անխնայ կերպով կոտորել անմեղ և խեղճ ժողովուրդը, և ի՞նչ աննկարագրելի տանջանքներով վարւեցան տառապեալներուն հետ: Ամեն մէկուն, կարող եմ ըսել, հարկւրաւոր հարւածներ կուտային թիով, բահով և ահագին բիրերով, այնպէս որ աչք բանալ չէին տար: Վայրենի տանջանքներն էին՝ շիշով և ուրիշ երկաթի թիթեղներով տաղել, գլխովար կախել և ոտքերէն չուան կապած երեսի վրայ աղբերու մէջ քաշկռտել: Ոչ մէկ տեղ պատմութեան մէջ, այսպիսի զարհուրելի չարչարանքներ չեն տեղի ունեցած: Այսպէս մահացուցին 10 մարդ և 6 հատ մանր տղաքներ: 14 յղի կին լեղապատառ վիժեցին իրենց մանուկներու Շատեր՝ կին, մարդ և տղայ, մինչև օրս անկողնի կը ծառայեն: Չօրքերը տուներ մտնելով ամբողջովին կողոպտեցին և քարուքանդ ըրին. եկեղեցին կողոպտե-

ցին և տարան սպաս և հանդերձեղէն: 20-ի չափ ոչ-խար յորթեցին և ամեն բան ոտնակոխ ըրին ու փծացուցին: Մուցայ ըսել, իրենց հաճոյքներէն մէկն էր արանց և կանանց ձեռքերը բեռնելը:

Բարբարոսական այս արարքը պէտք չէ որ մոռցնի պատմութեան մէջ: Մենք այնպէս կենթադրենք, որ մեր վրայ յարձակողները մարդկութենէ դուրս, տարբեր աշխարհէ եկած հրէշներ էին: Չէինք ուզեր հաւատալ, թէ մարդ-էակը այսքան գազանութեան կարող է բարձրանալ:

ԿԱՅԱՆ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅ ԳԵՂԵՐԸ

Կայանի ժողովուրդը ևս անխնայ կոտորեցին և մէկ քանիսին ոտքերը ջարդեցին. այժմ անոնք, այդ խեղճերը, անշարժ պառկած են մահամերձ: 20 լիւրս ըստիպմամբ առած են: Որովհետեւ զէնք կը պահանջէին, խեղճ գիւղացիք 5 ժամ հեռու քիւրդ գիւղեր կերթան, ծախու զէնք կառնեն և կը բերեն կը յանձնեն: Կիներ իրենց մանուկները գրկեցին, լեռ ձոր թափառական ման կուգան, ինչպէս և մարդիկ չեն համարձակիր գիւղ մտնել: Մօտակայ գիւղերը ևս նոյն վիճակը ունին:

ՄՈՒՇ, 15 յունիս

Անցեալ յունիս 10-ին, Դշ. օրը, բռնաշէն գաւառի Պէլէքցի աշիրէթի քրդերէն՝ Վէզիր Շապէ, Մէ-ճիտ Խշտէ և սասունցի քրդերէն՝ Ուսօ Մամճէ ցորեկին խաբէութեամբ ու յանկարծ կը մտնեն ս. Աղբերիկ վանքը, որու դռները այդ չարագործների սարսափէն միշտ փակ կը մնան: Ասոնք որ վանքի հողերը՝ ջաղացքը, անտառը գրաւած կը շահագործեն, նկատելով որ վանահայր Զաքարիա վարդապետ միշտ կը բողոքէ իրենց դէմ, կորոշեն զայն սպանել և կը յաջողին: Վանքը մտնելուն պէս Զաքարիա վարդապետի սենեակը կուղղւին, երեքն ալ զինեալ: Վարդապետը յանկարծակի գալով չէ կարող ինքնապաշտպանութիւն ընել: Չարագործները անմիջապէս կը յարձակին, նախ կը գնդակահարեն, ապա դաշոյնի 40 հարածով յօշոտելէ յետոյ, կը կողոպտեն բոլոր ունեցածը և կը մեկնին համարձակ, գիտնալով որ իրենց դպող չկայ:

1898-ին Մահպուլանք քիւրդ գիւղէն Իւսուֆ, Թելօ և Ալի, նոյն կերպով չարաչար սպաննեցին նոյն վանքին մէջ վանահայր Ղազար վարդապետը և անպատիժ մնացին քանի որ կառավարութիւնը աճապարեց յայտարարել թէ՝ ֆէդայիները սպաններ են...: Զաքարիա վարդապետի սպանութիւնն ալ կաշխատի նոյն կերպով մարսել տալ: Տեղացի զաթիէներու հետ ոճրագործ քրդերը համաձայնութեան գալով Զաքարիա վարդապետի արիւնոտ հագուստը ուզեր են բերել վանքը ձգել ըսելու համար որ իրենք չեն սպանողները, բայց չեն յաջողեր:

Բռնաշէնի մէջ սասունցի ու պէլէքցի ըսած քիւրդ ցեղեր անդարմանելի չարիքներ են հասցնելու և կը հասցնեն, մօտկցի, խութեցի, բռնաշէնցի հայերը սպաննելով, թալանելով, հալածելով և անոնց հողերը գրաւելով: Հայ ժողովուրդի $\frac{3}{4}$ -ը փախեր է այն կողմերէն

վերջին տասնեակ տարիներու մէջ՝ թողնելով իր հողերը, տները, ժամբը քրդերուն:

Չարագործ Ղասըմ բէկը խժդժական նոր ոճիր մըն ալ աւելցուց նախորդներուն վրայ: Սա կը սիրահարի իր բնակած գիւղի Խֆերի հայերէն Գասպար Վրդօյեանի միամեայ պսակած հարսին առնիստցի Մայրամ Սաֆարեանին, և բռնի ձեռք կը բերէ և կը բռնաբարէ, յետոյ կառաջարկէ որ հաւատափոխ ըլլայ և իրեն կին ըլլայ, աղջիկը կը խաբէ և գաղանի խոյս կուտայ: Գազանը իր մէկ ծառային, Իսկեանի Ռէզզային հետ յունիս 6-ին գիշերով Առնիստ կուգան, Մայրամը տանելու ան չի համակերպիր՝ ուստի գնդակահար կսպանեն տարաբախտ կինը ու կը մեկնին:

Յունիս 2-ին Կէլիէկուզան գեղի հայերէն կը խլեն 3000 դահ. տուրք:

Յունիս 10-ին սկսեր են գանձել 2000 դահ.:

Յունիս 11-ին Մուշի դաշտի մէջ չէրբէզներու թէրէքէօյ գիւղի մօտ կուգայ ս. Կարապետի վանքի ձիերու կարաւանը. երկու չէրբէզ ձիաւոր կը յարձակին, կը յափշտակեն երկու ձիեր, կը խլեն 600 դահ. հեկան և այլ գոյքեր ու կանհետանան:

Յունիս 16-ին Կէլիի մէջ զօրքերը կը հաւաքեն տեղացի հայերը զօրանոցին դուռը, կը խոշտանգեն Եղօ Կրպոյեանը, Կիջեն գիւղ, — սուրնով կը վիրաւորեն Վահան Ազատեան համր տղեկը, Համզէ Մթօյեանի ձեռքի ոսկորը կը կոտրեն, կը մանեն Մակար Մլքոյեանի տունը, 4 թօփ կտաւ կը գրաւեն, և մէկ կովի կաշի կը խլեն Յակոբ Պօղոսեանէն: Այս բաները նորահաւաք զօրքերն են ընողը:

Տեղացիները դիմեր են հրամանատարին և բողոքեր: Յունիս 18-ին Խարաղաճ գիւղի քրդերէն հինգ հօգի, իրենց գլխաւորներուն՝ Ալօյէ Դալլօյի Իսմայիլի և Ուսօյի Մասդօյէ ճամօյի հետ կը յարձակին ս. Յովհաննու վանքի Պէզ ագարակի վանքի նախիրին վրայ ու կը տանին 9 եզներ:

Ինչպէս Տարօնի նոյնպէս Սասունի մէջ սոսկալի հարկահաւաքութիւն կայ:

ԱՄԱՆԵՇ, 25 յունիս

Պատեհ առթի թողնելով 1908 տարւոյն սկզբէն մեր վիլայէթի զանազան մասերում գործած սպանութիւններու և գազանութիւններու մանրամասն նկարագրութիւնը, առ այժմ կը փութամ զրկել միմիայն սպանութիւններու ցուցակ մը:

Գեղտեմբերի վերջերը երեք հայ ֆէդայիներուն՝ Մշոյ դաշտի Արտօնք գիւղի մէջ Խֆերի Ղասըմ բէկի ձեռքով դաւաճանօրէն սպաննելը ծանօթ է արդէն:

1907-ի հոկտեմբերին կառավարութիւնը զօրք և թնդանօթ զրկեց Խֆերի Ղասըմ բէկի վրայ պատժելու համար զայն, որ կը կարծէր թէ համակիր էր հայ ֆէդայիներուն: Անկէ յետոյ չորս ամսի չափ բէկը թափառեցաւ փախստական, մինչև վերև յիշած դաւաճանական արարքը ֆէդայիներու դէմ Արտօնքի մէջ:

Ապրիլ Համիդ ներքե Ղասըմին, միաժամանակ պաշտօն յանձնելով անոր՝ արմատախիլ ընել հայ յեղափոխութիւնը Մշոյ դաշտին մէջ, որու վրայ սկսան անլուր գազանութիւններ Արտօնք գիւղերու շրջանին մէջ:

Փետրուարին՝ Ղասըմ բէկ Խֆերի իր գիւղին մէջ,

ընդհանուր ներքին տնտեսական խնդիրները (Յակոբ անունով մէկ երիտասարդ՝ անոր գեղանի կինը իր տունը տանելու համար՝ Սպաննեց ծերունի մը խնայող գիւղին մէջ)։

Մարտի սկիզբները Արտօնքի մէջ յեղափոխական ըլլալու մէջ մեղադրելով երեք վարդենիսցի և արտօնքցի երիտասարդներ, քիւրդերը անոնցմէ մէկուն՝ Ռաշօյի կինը՝ փորձեցին բռնաբարել, բայց Ռաշօյի դիմադրութեան վրայ չէին յաջողած։ Երկու օր վերջ էրիկը սպաննեցին՝ ուրիշ երկու հոգու հետ Ղասըմի հրամանով և իր ներկայութեան վայրագ քիւրդերը կողոպտեցին տուները, բռնաբարեցին կիներ ու աղջիկներ, սպանալիքներով ու բռնութիւնով գիւղացիներէն շորթեցին գումարներով դրամ և իւրաքանչիւր գիւղէն 7—8 երիտասարդներ, իբրեւ յեղափոխական, Մուշ տարին, ուր դեռ կը մնան բանտ, առանց ուէ գատաւարութեան։

Մարտ 11-ին, Ղասըմ մէկ յարձակեցաւ Մշղէն գիւղին վրայ, այս անգամ 80-է աւելի զօրքերու և սպայի մը ընկերակցութեամբ։ Որովհետեւ իր «հաւատարմական» սիրագործութիւնները ընդունելութիւն գտած էին կառավարութեան քով։ Սպաննեց հայ մը, Շիրին Ասլանեան, կին մը վախէն մեռած է կ'ըսէին Բուքին-ցուրտին որն որ կրցաւ մօտակայ լեռները փախաւ։ Զօրքերը և քիւրդերը ամբողջովին թալանեցին գիւղը։ Համեմատաբար բարգաւաճ գիւղ մը ըսպէի մէջ հասաւ իր հարեան թշուառ և սովատանջ գիւղերու վիճակին։

Ղասըմ գիւղին մէջ գտաւ իր իսկ ծառաներու ձեռքով պահած 13 հրացաններ, որոնք հոն դրած էին իր փախստական եղած միջոցին։ Այդ հրացաններով բռնի զինեց գիւղին մէջ աչքի զարնող 13 երիտասարդներ և վանոնք Մուշ առաջնորդեց իբրեւ ֆէդայիներ և յանձնեց կառավարութեան, մինչ միահամուռ վկայութիւնով կը հաստատուի, թէ հրացանները կը պատկանէին Ղասըմին։

Մարտի մէջ՝ նոյն չարամիտ Արտօնքի մէջ, հարկահանները յետամնաց տուրքեր հաւաքելու համար՝ քանդել կուտան փախստական հայերու տունները և գերանները կը ծախեն։ Երկու հայ երիտասարդներ պարտաւորած էին բռնութեան տակ քանդել տունները, որոնցմէ մէկուն ձեղունը յանկարծ փլուզելով երկու երիտասարդներն ալ կը թաղին հողին տակ։

Ապրիլ 10-ին կիկանցի հայեր կըսպաննէին Սղերգի շրջանին պատկանող Շիրվան գաւառակին մէջ, իրենց ոտքի գուլպանները քիւրդերուն տալ մերժելուն համար։

Ապրիլ 23-ին Եօնձալու գիւղին մէջ գործւեցաւ ահաբեկի տուամ մը։ Ֆահիմ անուն մէկ քիւրդ 50 ձիաւոր ընկերներով գիշերանց հրացանի բռնելով գիւղը՝ կը բռնադատէ գիւղացիները փակել իրենց տների մէջ, իսկ ինքը քանի մը ընկերներով կը մտնէ Ալօ Խլղաթեանի տունը։ Սա քիչ շատ բարեկեցիկ ըլլալով անցագիր առած էր Ամերիկա գաղթելու համար։ Չարաչար կը մեռցնեն Ալօն աչքերը հանելէ յետոյ, կըսպաննեն կինը, քոյրը և քենեկալը, որոնք այն գիշեր դժբախտաբար իրեն հիւր եղած էին, և իր երեք սիրուն մանուկները։ Այսպէս Ֆահիմ կըսպաննէ 7 հոգի և կը տանի 300 ոսկի դրամ կառավարութիւնը լրբաբար բանտարկեց դրացի հայերը, ստիպելով յայտնել մարդասպաններու անունները, մինչ գիւղին չէր քննարկուած բարձրաձայն կը պօռնէ, թէ Ֆահիմ գործած է ոճիրը։

Մայիս 15-ին պիթլիսցի երկու երիտասարդ մսա-

գործ հայեր, որոնք կարճկան գացած էին ոչխար գնելու, յօշոտեցան Բեկանց գիւղի քիւրդերէն։ Իւրաքանչիւրը կը ձգէ 4—5 որսեր։

Մայիս 26-ին բանի մը զօրքեր Սօլախի (Մշոյ գաղտուն) մէջէն անցած ժամանակ կըսպաննեն գիւղին գրագիրը, մի իմացական երիտասարդ։

Տօրոս լեռներու արեւելեան շղթայի անմատչելի բարձունքներու վրայ կը թառի Ս. Աղբերիկի վանքը, քրդաբնակ խոյթի և Սասունի սահմաններու վրայ։ 1895-էն ի վեր վանքը կողոպտւած է գրեթէ ամեն տարի։ Մէկ բանի տարիներէ ի վեր այդ սրբավայրը համեմատաբար ծաղկեալ վիճակ ունէր՝ բաջ և անձնէր վանահայր Զաքարիա վարդապետ Աւդալեանի ջանքերով։

Պէլէքցի քիւրդեր՝ Մէճիտ, Ուսօ, Վէզիր Լէն, յունիս 7-ին ցերեկով վանքին վրայ կը յարձակին, կըսպաննեն քաջարի վանահայրը, կը վիրաւորեն քանի մը հովիւներ և կը կողոպտեն նւիրական սպաններ և տաւարներ։ Ոչ ոք պիտի համարձակի ասկէց յետոյ վանքին վանահայր ըլլալ, որովհետեւ 8 տարի առաջ սպաննւած էր նաեւ առաջին վանահայր Ղազար վարդապետ։

Ս. Աղբերիկի մէջ գործւած ոճիրը սովորական գազանութիւն մը ըլլալէ աւելի, ծանրակշիռ աղէտ է Խուլթի, Բունաշէնի և արեւելեան Սասունի հայ տարրին համար։

Բունաշէնի 16 գիւղերը, որոնք 8—10 տարի առաջ բարգաւաճ և բազմահայ գիւղեր էին, այժմ ոմանք քրդացած, ոմանց մէջ ալ քանի մը հայ ընտանիքներ մնացած են և քիւրդերու ստրուկ։

Խուլթի 10-ի չափ հայ-գիւղերը, նոյնչափ թշուառ և նւազած, մեղաւորի նման հաւաքւած այդ հնաբոյր մենաստանին շուրջը, կառչեցին իրենց տուններուն և հողին և որոնց վրայ հայրաբար կը հսկէր Զաքարիա վարդապետը։

Այդ կողմերուն համար քրիստոնէութեան վերջին պատուարը կարելի է համարել այդ վանքը։

Քանի մը վաշտ զօրքեր տեղէս ղրկւեցան դէպի կառկա՝ գիւղացիներէն զէնքերը հաւաքելու։ Սոսկալի տանջանքներու կենթարկեն գիւղացիները։

Սէ յուսահատութեան մատնւած ժողովուրդը հոս կը շահագործուի կառավարական պաշտօնեայ քանի մը գարշելի հայ աղաներէ ևս, իբր թէ օտարներէն հասած ծովածաւալ չարիքները բաւական չըլլային։

ԲԱՂԷՇԻ ՎԻԼԱՅԷԹԻ ՎԻՃԱԿԸ 1907 ԹԻՒՆ

III

Ներկային համեմատութիւնով, եթէ տնտեսական արդի պայմանները շարունակէին, քանի մը տարիէն պիտի յանգի ազգային մի անդամանելի աղէտքի, դուրս թողնով շէնքի փոքրամասնութիւն կազմող հայ սեփականատէրեր, երկրագործներ և տաւարաբոյժներ։

Մեր ձեռք ունեցած վիճակագրերուն վրայ յենելով, կարող ենք ըսել թէ, հայ երկրագործները 80% «մրկա» են քիւրդերուն, թիւրքերուն, նաեւ հայ վաշխառուներուն, այն է անոնցմէ փոխ առած են մի որոշ գումար դրամ, մի քանի եզ և արօր։ Գիւղացին կը վարուցանէ և բերքը կը բաժնէ իր մրկալատիրոջ

Հետ, դրամագլուխը և եզը լինելով միշտ վերջինիս սեփականութիւնը:

Վերջին երկու երեք տարիներու ընթացքին մէջ հարկւրներով կը համարին այն հայ երկրագործներն, որոնք չը գոհանալով մէկ վաշխառուի դիմելէն, իր անյետաձգելի պէտքերէն մղւած, ստրուկ է դարձեր երկու, նոյնիսկ երեք վաշխառու մրիպայատէրերու, այնպէս որ հունձքի ժամանակը հունձքին բուն տէրը, հայ երկրագործը, կաներեութեանայ բերքը բաժնելու համար ներկայացող երկու երեք մրիպայաներու սարսափէն:

Գարձեալ 80⁰/₀ հայ գիւղացիի սնուցած կոփն ու ոչխարը սեփականութիւնն է վաշխառուին կամ թիւրք բռնաւորին: Գիւղացին կը պահէ ու կ'արածէ զանոնք իր արօտավայրին մէջ և կը բաժնէ անոր բուրդը, կարագը ու պանիրը վաշխառուին հետ:

Այժմ կըսպառնայ ուրիշ արմատական վտանգ մը: Երկրագործական պանքայի մեքենայութիւններով և անտեսական աննախորդ անկման արհաւիրքների մէջ, հայ գիւղացին ձեռքէ կը հանէ իր պապերէն ժառանգած նւիրական հողը: Մշոյ արեւմտեան կողմը... և Զիւրթի գիւղերու շրջանում, Բաղէշի շրջակայքը և աստ անդ քանի մը գիւղերու ամբողջ վարեւահողերը անցեր են քիւրդ կամ թիւրք պէյի ձեռքը, որոնք կ'աշխատին աւելի և աւելի ընդարձակել իրենց կալւածքները օգտւելով հայի սարսափահար դրութեան: Այդ տնաքանդ օրինակը կը ծաւալի և կը ճարակի հայ գիւղային լայն խաւերու մէջ. ծախել հողերը և այդ կերպով քաշ տալ կեանքը, և այդ շատ բնական երևոյթ է, նախ քաղցէն հալածւած, ապա ղեկը կորսնցուցած ու գիտակ առաջնորդէ զուրկ մի ամբողջի համար: Կառավարութիւնը հրապարակով կը ծախէ փախստականներու հողերը ու կալւածները, անոնց յետամնաց պարտքերու փոխարէն, խիստ աժան գներով. և քիւրդ կամ թիւրք պաշտօնեայ գնորդները եթէ յաջողեցան փոքրիկ յենակէտ մը ունենալ ուէ հայ գիւղի մէջ, անխիղճ ու զզւելի շահագործութիւններով կը տիրանան գիւղի վարեւահողերուն մեծ մասին մէկ քանի տարւայ մէջ:

Թշառութիւնը և սովատանջութիւնը աղեկէզ պատկերներ կը ներկայացնեն բոլոր գիւղերու ինչպէս և քաղաքներու մէջ: Ամբողջ ընտանիքներու մէջ կը թագաւորէ նողկացուցիչ աղտոտութիւն և բացարձակ մերկութիւն: Կորեկ ու կըլկըլ ունեցողներ, ամենաշատը մէկ ամսւայ պաշար, խորունկ ինքնագոհութիւնով կը յիշեն իրենց բախտաւորութիւնը. մինչ սուտար մեծամասնութիւնը օրերով կը մնայ քաղցած, մերթ իբրեւ արգիւնք մուրացկանութեան, ձեռք կը բերէ քիչ հաց, երկու երեք օր նորէն անսւաղ մնալու դատապարտութիւնով: Ուրիշներ կապրին աղւած կաղամբով, մէջը լեցւած մի քիչ պուլղուր, ուրիշներ կը անանին եռացած ջուրի մէջ խաշած բանջարեղէններով, քիչ աղելէ յետոյ (շատ աղ ալ չունենալով առանց աղի կը խմեն), ոմանք կուտեն «խանդոգ» բոյսի արմատը և քիւրդերու շնորհած թեփէն պատրաստած նկանակները: հարիւրներ ալ կան, որոնք անօթի ծարաւ կը տապակին, բայց իրենց վէս անձնասիրութիւնը պահելով, ոչ ոքի չեն յայտնելու իւր բանինքը կը մեռնին այս

կերպով կենսասպառ անսւաղութենէն, զրկանքներէն, հիւժախտէն և անմարսելի սնունդներու պատճառած խիթերէն, զուրկ սփոփարար խնամքներէ և դարմաններէ, յաճախ չոր գետնի վրայ, պաղ թոնրի կողքին, շրջապատւած քաղցէն խելակորոյս ու ծունկերը կթուտած իրենց անօգնական սիրելիներէն:

Թողլով միւս չարիքները, գիւղերու մէջ ուղեւորը կը հանդիպի շարան-շարան երիտասարդներու նւաղկոտ ու վտիտ, կենդանութեան կայծը մարած և աչքերը մեռելային արտայայտութիւն ստացած, որոնք խուլ ու անմուռնջ բողոք կը բառնան իրենց հոգին ու մարմինը լլկող զարհուրելի տուայտանքներու դէմ, և սակայն ոչ մէկ ամբիջ սփոփանք, ոչ մէկ կարեկից մեծանձնութեան կը պատասխանէ անոնց սփոփանքի և յուսադրութեան կարօտ կարեւելք սրտերուն:

Այդ սփոփանքը անոնք կը փնտռեն փախուստի մէջ, թողնելով իրենց անձերուն ու սրտերուն տանջարան դարձած հայրենի տները, անցնել գիւղէ գիւղ մուրացկանութիւնով, կրելով ցուրտին խայթը և քաղցին կրակի ծները, երթալ Տիգրանակերտ, Կարին և... Կովկաս: Կը հալածւին այդ թշուառները, ցուրտէն կը սառնին և ձիւնի փոթորիկներու մէջ կը խեղդւին տաժանելի փախուստի մէջ: շատեր կը ձերբակալւին և ետ կը դարձնին անլուր չարչարանքներով, իսկ Կովկաս փախչողներու մէջ գտնուող երիտասարդները կըսպաննեն ուէ կերպով և գեղանի կիները կ'առւանգեն:

Միայն այս ձմեռւայ ընթացքին մէջ Մուշի և Բաղէշի միւս գաւառներու բոլոր հայ գիւղերէն 5-էն մինչև 30 ամբողջ ընտանիքներ փախուստ աւին նկարագրւած պայմաններու մէջ: Կարելի չէ ըսել թէ որքան ընտանիք և ուրաւեղ գացին, ո՞ղջ են, թէ սառած կամ սպաննւած:

Փախչողներու աները առհասարակ քարուքանդ կ'ըլլան հարկահանի կողմէն, որ փայտերը կը ծախէ փախստականի թողած պարտքի փոխարէն, կամ գիւղերու քիւրդ պահապաններէն և թշառ դրացիներէն փայտը իբրեւ վառելիք կը գործածուի:

Սասունը.—1904-ի ջարդերէն և կորուստներէն մասով միայն կարողացաւ վերականգնել այդ լեռնավայրը, ուր այլևս երբեմնի լեռնականները չեն մնացեր: հալածանքը բուռն է: Սասունի զանազան կէտերու վրայ գետեղւած զօրքերը կ'ապականեն անոնց անալալ նկարագիրը և այդ սրբազան ու արիւնազանգ լեռներու նւիրականութիւնը: Շատեր քաղցէն հալածական, կը լքեն իրենց օճախները, կ'իջնեն դաշտերը, Հագո և Պիշէրի, միմիայն հաց գտնելու համար: Հոկտեմբերին լսեց թէ զօրքերը Տալուրիկի մէկ քանի թաղերու իրենց բոյներուն անբաժանելիօրէն կառած ժողովուրդը կը հալածեն, կը բռնեն իրենց տուններէն և կը կողոպտեն զանոնք:

Կառավարութեան գանձը դատարկ է միշտ, հարկահանները շարունակ կ'այցելեն գիւղերը տուրք հաւաքելու համար: Հոս կը բերենք միայն Ախլաթի Կէվակ գիւղի մէջ կատարւած գողութիւնը իբրեւ վերջաբան մարդկային մի մեծ տրամի, հաստատւած մէկ քանի աղբիւրներէ:

Գեկտեմբերի վերջերը Կէվակ տուրք հաւաքելու կը

գնան մէկ քանի զաւթիներ թահախտարին հետ: Նոյն գիշերը քաղցէն մեռած կըլլայ (ակնատեսները կը-
դումով կը հաստատեն) 15 տարեկան մի աղջիկ, միակ
յոյսը պառաւ որբեայրի մը: Գուժի ուէ զգացումէ
զուրկ այդ մարդկային անասունները կը խուժեն որ-
բեայրի տունը, նոյնիսկ տան պատահած դժբախտու-
թիւնը լսելէ յետոյ, բիրտ ուժով դուրս կը քաշեն
պառաւը, որ իր միակ աղջկան անշնչացած դիակին
պլլած կ'ողբար և խարազանի հարւածներու տակ գրամ
«Վերկի» կը պահանջեն: Ակնատես մէկ գիւղացի չը
հանդուրժելով այդ դիւային ոճիրին, իր կովը կը
յանձնէ հարկահանին անմիջապէս, որ ազատ արձակեն
այդ տարաբախտ պառաւը:

Տ Ե Ր Ս Ի Մ Ը Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ

ԷՐԶՐՈՒՄ, 10 յուլիս

Տէրսիմը դեռ ապստամբական վիճակի մէջ է: 32
վաշտ զօրքով պաշարած են: Հաբթուան լուրերուն նա-
յելով 150 զօրք և 4 սպայ սպանւած են: Հրաման
եղած է բոլորովին բնաջինջ ընել Տէրսիմը: Տէրսիմը
ճանչցող եւրոպացիի մը կարծիքը այն է, որ 100,000
զօրք պէտք է Տէրսիմը կարենալ զսպելու համար: Թիւրք
կառավարութիւնը, ներկայ պայմանների մէջ, անհնար է
որ յաջողի այդքան զօրք համախմբել:

ՀԱԼԷՊ, 29 յունիս

Անշուշտ ծանօթ ըլլալու է ձեզի Տէրսիմի բրդերու
անցեալ աշնան յեղուգակութիւնները և ընդհարումնե-
րը զօրքերուն հետ և այս վերջիններուն ամօթահար
ջախջախումը:

Այս գարնան երկար բանակցութենէ վերջ, ընդհա-
նուր տարաձայնութիւնը այն էր որ սուլթանը ներած
է Տէրսիմին ինչպէս ներած էր Իպրահիմ փաշային և
Տիգրանակերտին:

Իսկ ներկայ խառնակութիւններուն պատճառը հե-
տեւելին է:

Տիգրանակերտի կուսակալը Խարբերդի կուսակալին
հեռագրով լուր կուտայ թէ 150 ջորի ցորեն բեռցած
Տիգրանակերտէն Տէրսիմ կերթան, (ջորինները և ցորե-
նը Տէրսիմի կը պատկանէին) և հրաման կ'ընէ անմի-
ջապէս բռնի ուժով գրաւել զանոնք:

Խարբերդի վալին ալ ապուշօրէն անսալով կը կա-
տարէ այդ հրամանը: Ջորեպաններու առաջնորդը, բնա-
կանէ, կը դիմագրէ, որը անմիջապէս գնդակահար կըլ-
լայ զինուորներէն: Իսկ մնացածները կը փախչեն Տէր-
սիմ և լուր կուտան իրենց մեծերուն, որոնք առանց
ժամանակ կորսնցնելու, բոլոր մեծ պէկերու ժողով մը
կը գումարեն ուր կը հրաւիրեն նաև, սպառնալիքով
երկու չէզոք պէկերը, Տիսպ և Եշիլ աղաները, որոնք
անցեալ աշնան կուին ձեռնպահ մնացած էին:

Միութիւնը երգումը կը հաստատուի և ընդփոյթ գոր-
ծի կը սկսին:

Հասած լուրերին նայելով, Չմշկածագը պաշարած
դուրթեան մեջ է, իսկ ոմանց նայելով թալանած են և
բաւական ալ զօրք քարգած. մէկ հարիւրապետ և երեք
յիսնապետ, քսանի չափ ալ քաղաքացի թիւրքեր ըս-
պանւած են: Գրլլ ֆիլիսէի զօրանոցը, որ Տէրսիմի

կետրոնը կը գտնէր, իսպառ ոչնչացւած է բրդերու
կողմէն և մօտ 1200 մաւզէր հրացան, ահագին ռազ-
մամթերք անցած է քրդաց ձեռքը: 2 մեծ և 8 փոքր
թնդանթ առած են: Մինչև այժմ լուրերին նայելով
28 գիւղ թալանած են: Թիւրքերը կը տարաձայնեն
թէ բրդերու բոլոր առաջնորդները ֆէդայիներ են և
թէ կուղներուն կէսը հայեր են, նաև որպէս թէ
քիւրդերը հայ գիւղերուն չեն դպիր. օրինակ կը բե-
րեն մէկ քանի գիւղեր ուր հայ թաղերուն չեն մնա-
սած, իսկ թիւրք թաղերը ոչնչացուցած են:

Թիւրքերուն մէջ խիստ գրգռում կայ դէպի հայերը:
Խարբերդի կուսակալը այսօր հոս հասաւ և կը
մեկնի Պէյրութ դատաստանի համար, և իր տեղը կը
նշանակի Սեբաստիոյ վալին:

Չմշկածագի գիւղերէն մօտ 900 տուն,—3000 բը-
նակիչ—ցրւած են դէպի Խարբերդ և Մատեն:

Արաբկիրու կողմի թիւրքերը Եփրատի վրայի նա-
ւակները կտրած են, որ քիւրդերը չանցնին իրենց
կողմը: Ելլուի թէ Ակնայ գիւղերէն Հաբանոս և Էգե-
րիկ ալ զարնւած են: Եփրատէն ասդին Պաղ, Վարդե-
նիկ, Հաստեցիկ և Մուշակայ միւս թրքաբնակ գիւղերը
բոլորովին թալանւած և 100-ի մօտ թիւրքեր սպան-
ւած են:

Ամեն կողմէն զօրքեր կը վազեն Խարբերդ և մեծ
պատրաստութիւն կը տեսնուի:

Մեր քաղաքի վաճառական պ. Թէվէքէլեան ամսոյս
20-ին 10 բեռ, 4,000 ոսկիի արժէքով, ապրանք կը
ղրկէ Արաբկիր նոյնպէս մեր գիւղերէն սաղմուկացի
Սիմօն Ալէքսանեան վաճառականը 4 բեռ (180 ոսկիի
արժէքով) ապրանքով Հալէպէն երկիր մեկնած միջո-
ցին, աւազակներու խուժք մը այս բոլոր բեռները և
քիւրդ բեռնակիր ջորիները միասին կը գրաւեն. Էրբե-
նէկի և Փէլվէրէի մէջ գտնւած Չամլը Պէլ ըսւած
տեղը (սա Հալէպի ճամբան է: Մէկ Չամլը Պէլ ալ
Սամսոնի մօտ կայ):

Ապրանքներու տէրերը ետ դառնալով կուգան Այն-
թապ բողոքելու կառավարութեան, որ կը պատասխանէ.
«Փառք տէք, որ ձեզ ալ չեն սպաննած և բաւակա-
նացած են ապրանքներ գողնալով: Հոգ մի ընէք, նորէն
կը շահիք, դուք ճարպիկ ժողովուրդ էք»:

Այս ապրանքներուն հետ 26 բեռ ալ թիւրք վա-
ճառականներու ապրանքները գողցած տարած են:

Երկիրը բոլորովին անիշխանութեան մատնւած է. իս-
կապէս կառավարութիւն չը կայ: Գողցող գողցողի է: Բիրտ
ուժի սարսափն է որ կը տիրէ: Երկիրը աւազակներու
ձեռքն է: Աշխատասէր ժողովուրդը բոլորովին անպաշտ-
պան երեսի վրայ է:

15 յուլիս

Երեք օր առաջ Միլլի աշիրէթի պետ Իպրահիմ
փաշան տեղս հասաւ 1000 ձիաւոր զօրքերով. այժմ
մեկնելու դիտաւորութիւն չունի, մինչև որ իր կարգ
մը պահանջները չը գոհացնին: Պահանջները ինչ են
յայտնի չէ:

15 յուլիս

Տէրսիմի քիւրդերուն վրայ զրկւած զօրքերու մեծ
մասը ապստամբներուն հետ միացած՝ կառավարութեան
դէմ կը կուլին: Իկած զօրքերը երգնկայի կողմերէն են:

ՅԱՆՈՒՆ ՎԱՅԵԼՈՒԹԵԱՆ

Չ ա փ ը պահպանելու առաքինությունը տրամադրված է Կ. Պոլսի մեր հրապարակագիրներին: Ազատ մամուլի հրատարակումը առիթ է հղալ մրանց համար՝ ստրկամտությունից մոտեցնելու աշխարհը և ցույց տալու: Մի կողմից՝ ազատությունից ապա-
թեզ, մի կողմից սամոսարձակ մեթոդներ ազատությունից մեծագույն դահիճի հասցեներ: Եւ այդ մեթոդները, այնքան խանդավառ եմ, այնքան զգացած, որ դժարամտում էք հաւատալ, թէ մրանք կեղծ եմ: Վերդվեցուցիչ է: Դա «փո-
լիթիկ» է, այլ պարզապէս ստորաբարձրություն: Աւելի կո-
պիտ վերաւորամբ անկարելի է հասցնել—այս մեծ օրե-
րում—չայ ժողովրդին եւ հարկեր հազարաւոր մահատակ-
ների յիշատակին: Ոչ ոք չի պահանջում այդ խմբագիր-
ներից՝ ազատություն օրերում արշաւամբ սկսել Աքդիւ-
համիդի դէմ: Բայց հո կարելի էր—թէկուզ յանուն վայել-
չութեամբ—լուծեամ տալ այդ չարաշուք ամուլը...

ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐՈՒ ԱԶԱՏՈՒՄԸ

Շիրա կղզին օգոստոս 1-ին ստացանք հետեւեալ հեռագիրը:

«Պատրուկներդէն 54 քաղաքական բանտարկեալներ ազատ արձակեցանք. բանք հայեր են, որոնց մէջ են մեր ընկեր-
ներէն մէկ բանին»:

Յարհատ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԻԵՐ

Ա Զ Դ

Նկատելով, որ Առիւծ—Աւագի տէնորից ու այդ առթիւ
եղած պաշտօնական ազդից յետոյ կամ մարդիկ, որ դեռ
եւ մոռում եմ Կարսի շրջանում ու շարունակում իրենց
շահատակութիւնները Դաշնակցութեամբ ամուլով, Կովկա-
սեան Ահաբեկիչ Մարմինը վճռեց յայտնել՝

- 1) Ազարակ գիւղում ապրող ողմէցի Պօտայ—Մուրադին,
- 2) Ծպմիում ապրող ողմէցի Սարգսին,
- 3) Զաւալում ապրող ողմէցի Լպուտչի Մանուկին,
- 4) Տիկոտում ապրող խլաթցի Մելքոն (թոն), և
- 5) Խարում ապրող խլաթցի Գելոյին (քիւրդ),

որ պաշտօնական ազդարարութիւն ստանալուց հիմա օրայ
ըմթացքում թողնեն Կարսի շրջանը եւ հեռանան ուրիշ վայ-
րեր: Աքսորելով միաժամանակ մրանց արգելում է բնակու-
թիւն հաստատել Կարսի, Ալեքսանդրապոլի, Նրեանի եւ Բա-
թումի շրջաններում:

Ցամոմարարում եմք յիշեալ շրջանների Դաշնակցական
մարմիններին, ընկերներին ու ընդհանուր հասարակութեամբ
հսկել այս ազդի ճիշտ գործադրման վրայ, ուստի, եթէ
այդ հիմա հոգին որոշած ժամանակին չթողնեն Կարսի
շրջանը կամ ապրեն իրենց արգելած վայրերում, ամա-
շապէս պետք է ըմբել, զինաթափ անել ու յայտնել այդ
մասին Կովկ. Ահաբեկիչ Մարմին մերկայացուցչին տեղա-
կամ մարմինների կամ ձեռնհաս ընկերների միջոցաւ:

Միևնոյն ժամանակ յայտնում եմք, որ այդ հիմա հո-
գում պատասխարող, թագցնող կամ պաշտպանող մարդիկ
կ'ենթարկուին ամենախիստ պատասխանատուութեամբ Ահաբե-
կիչ Մարմին կողմից:

1908 թ., 20 յունիսի

Հ. Յ. Դ.

Կովկասեան ԱՀԱԲԵԿԻՉ ՄԱՐՄԻՆ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Նաւահանգստի Կեդր. կոմիտէն՝

(Շարունակութիւն)

1905, 1906 եւ 1907-ին Նաւահանգստի հետեւեալ խմբերից՝ Կամա-
ւոր 8 բուլի, Մախին 37, Կաթիլ 102, Թափառական 9, Ծովասար
13. 60, Ծիրնկասար 20. 40, Նոր կեանք 42. 75, Շանք 41. 20, Յա-
նալ 1. 50, Կաթիլ 98. 50, Մհակ 69, Ծիրնկասար 20. 20, Եփրատ
28. 50, Մհակ 41, Դէրոզ Զաւու 218: Անհասներից՝ Արաւել Խաչ.
Մկր.ից Եւէր 3, Սոյխան Սար. Աթաբ.ից 2, Մարի.ից 8, Միս. Զախու-
չեանից ամուսնու յիշատակին 20, Վարպէից մի հասարակ ասե-
նակ եւ 10 փամփուտ, Մանուշակից 5, Վարդից 5, Գաթնից 10, Տ.
Բադ.ից 10, Եւս 10, Եւս 10, Կաթիլ յս. միջ. Տ. Գորից 4. 75, Սոյխան
յս. Դուկասից 2, Դարիբից 10, Տ. Գ.ից անդամակն. 30 ռ.:

1906 օգոստոսից 1907 օգոստոս.—Մհակ յս. 67 ռ., Ծովասար յս.
54, Մհակ յս. 8. 50, Պ.ից 1906 թի սարեվան 72, Վիշապ այգի-
նացի.ից Եւէր 36 ռ.:

ԶՈՐԱՓՈՐԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ 1905 եւ 1906 թ.—Հետեւեալ խմբերից՝
Մախի Զայասան 19. 25 բուլի, Մախի Սասուն 20. 50, Մաս.
Արաւոյս 17. 6, Մաս. Զէյթուն 22. 45, Ման. Արուսեակ 11. 65, Ե-
ղական յս. Մայր յս. 40, Փխոն 42, Արուսեակ 38, Ակնունի 12. 60,
Ախոյեան 35. 45, Յոյս 7. 60, Կիլիկիա 7. 50, Ծաղիկ 4. 70, Կանա-
ցից 27. 80, Տ. Սահակից 1. 50, Տ. Կիւրեղից 2. 50, Ծաղիկ յս. 2
Եւէր. 74. 70, Մար. Ազն.ից 5, Տ. Սարուից 2. 50, Մեղ. Դաւա.ից 2. 50,
Տ. Իովն.ից 2, Պ. Բոսակ.ից 25, Կեսափորի երթակով.ից մայիս-յունիս
40, Զարափորի խմբերից՝ Յոյս 6. 25, Արուսեակ 41. 50, Ամրոց
75. 75, Ակնունի 4. 65, Եւս 5. 55, Մայր յս. հաւ. մե. 37. 50, Թորգոմ
20, Կեքսիմ 36, Կիլիկիա 1. 50, Ուսկան 30. 55, Վասպուրական
14. 30, Ախոյեան 29. 5, Կարին 7. 70, Սերո փաւա 12, Յոյս 7. 15,
Դրօշակ 3. 50, Թորգոմ 9. 20, Ամրոց 7. 20, Ապառամ 5. 60, Արու-
սեակ 22. 10, Կիլիկիա 7, Ակնունի 7, Դրօշակ 2. 35, Տէր Բ.ից Եւէր
3, փամփուտ արձակուցից տուգանք 3 60, Ի՞նչ է զեմսվոն գր-
քոյններից 1. 20, Դաս.ից 93, Մայր յս. անդամ Սողոյից 1. 50, Եոյն
յս. Բժայից 6, Կարմիր խաչի յս. ամսակն. 4. 60, Եոյն յս. սասցւած
10, Մայր յս. անդամ Տ. Ազնից Եւէր 50, Մ. Տ. Բ.ից 5, Սերո փաւա
յս. 27. 50, Կեքսեան յս. 16. 50, քասոնից 65, Մախի երթակով-
սից 22. 25, Կարմիր խաչի Ծաղիկ յս. 41. 50, Կարմիր խաչից զեմի
փող 31. 40, Անդրանիկ յս. 13. 70, Մախի երթակով. 7 խմբերից
61. 80, Եոյն երթակով. 6 խմբ. 26. 70, զեմի մը կանխավան 90,
Արուսեակ յս. 7, Ակնունի յս. 6. 50, Դրօշակ յս. 1. 65, Վասպուրա-
կ. յս. 1. 40, Կարին յս. 10. 55, Ուսկան յս. 7, Զին. Շաֆարից 8, Սերո
փաւա յս. 26. 50, քասոնից 47. 55, Դրօշակ յս. 2. 50 Կ. Ազ.ից
Եւէր 500, Ուսկան յս. 13, Մեհարանի դրամարկ. 42. 50, Մեհարանի
պարսամուհակից 10 բուլի:

ԶՈՐԱՖՈՐԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ 1904 թ. դեկտ. —Լուսեղենից 40 ռ.,
Կղուց 3, Արմենակից 1, Զգիւնից 1. 50, Արմիկից 1, Վիշապից
1, Արաւից 0. 50, Վարդից 0. 50, խմբերից՝ Նորածաղիկ 4. 75, Ար-
աւոյս 2. 20, Նոյեմբար 3. 80, Սաքենիկ 4. 20, Վրէժ I 15, Վրէժ II
7. 70, Բագրասունի 5. 50, Թորգոմեան 4. 45, Արաւոյս 6. 30 ռ.:

1905 թ. փետրարից դեկտ.—Հետեւեալ խմբերից՝ Ամրոց 7. 35, Արա-
կունի 10, Մախի 4. 90, Մարո 6. 60, Մախի վարչութիւն Զայաս-
սան յս. 2. 10, Սասուն 2. 5, Արաւոյս 1. 75, Զէյթուն 2. 65, Արու-
սեակ 1. 55, Մարս. Վրէժ II 5. 70, Բագրասունի 3, Նորածաղիկ
6. 60, Ամրոց 5. 45, Նոյեմբար 1. 60, Մախի վարչութիւն Արաւոյս
յս. 1. 75, Զայասսան 2. 10, Սասուն 2. 5, Զէյթուն 2. 65, Վան 1. 5,
Արուսեակ 1. 45, Նոյեմբար 4. 15, Սաքենիկ 4. 95, Արաւոյս 7. 20,
Սասուն 7. 40, Թորգոմեան 3. 15, Մարո 12, Զուր 15, Կրակ 50, Գիւր-
դիւան 50, Զինագործ 15, Զայի 3, Վազգէն 5. 40, Եւս 6. 60, Արա-
կունի 16. 10, Նորածաղիկ 4. 40, Սասուն 7. 80, Վրէժ I 11. 10, Մա-
սիս 9. 90, Վրէժ II 5. 20, Բագրասունի 2. 70, Թորգոմեան 4. 50,
Առիւծ 5, Ամրոց 9. 85, Վազգէն 8. 30, Վրէժ I 4. 20, Նորածաղիկ
8. 75, Ամրոց 8. 50, Կարմիր խաչի Սաքենիկ 7. 55, Նոյեմբար 6. 55,
Արաւոյս 2. 40, Ասիւնիկ 1. 65, Մարո 15. 60, Սամուէլից 14, հար-
սանից 7. 11, Պ. Սորդեայ Բ.ից 12, Երեկոյից 12. 42 բուլի:

(Շարունակելի)

ՀԵՌԱՆՈՐԻ ՀԱՍՏԷ՝ „DROSCHAK“, Genève.